

VI. PROPRIOCEPTIVNI PRAGMEMI I PRAGMAFRAZEMI*

Iako čovjek ima pet osjetila (oko, uho, nos, usna šupljina, koža) kojima doživljuje, osjeća, zamjećuje i spoznaje (percipira) okolinu, on ima više osjeta. To su: vid, sluh, miris, okus, opip i unutarnji osjeti koji se zamjećuju na površini tijela /**eksteroreceptori**/, zatim u mišićima, tetivama, zglobovima i unutrašnjem uhu /**kinemceptori**/ te u unutrašnjim organima tijela /**interoceptori**/. (Andrilović 1984:88). Ove tri skupine osjeta zvat ćemo jednim imenom proprioceptivnima. Oni nemaju jednoga osjetila kao prethodnih pet, nego ih osjećamo difuzno u organizmu te na njegovoj površini.

Zbog ovakve tročlane podjele proprioceptivni su pragmemi najraznolikiji u svom neverbalnom izrazu i verbalnom iskazu.

Ekstrareceptivni osjeti doživljavaju se na koži kao zadnjem vidljivom čvrstom sloju našega tijela. Oni za razliku od *kinemceptivnih* i intrareceptivnih osjeta nastaju po formuli O(bjekt) kao izvanjezični podražaj – S(ubjekt) koji na temelju stimula stvara kognitivnu sliku – R(eakcija) koja predstavlja komunikativno djelovanje ili stanje organizma. Po tome su slični ostalim peterima osjetima. Koža prvenstveno reagira na dodir pa se ovi osjeti miješaju s osjetima dodira. Posebni receptori za podražaj boli u medicini se zovu *nociceptori*.

Kinemceptori povezani su s kretanjem i također se u jeziku mogu emotivno iskazivati na različite načine Tako se npr. *mišićavost* u različitim razdobljima kulture može pripisivati muškarcima kao pozitivno obilježje njihova izgleda, a ženama kao negativno obilježje muškobanjastosti. Mišićima lica izražavamo svjesno ili nesvjesno raspoloženja i osjećaje te odašiljemo informacije migovima. Ako imamo poremećaje unutarnjem uhu, osjećamo *vertoglavicu*, postajemo *nesigurni* pa čak možemo i povraćati, što su simptomi morske bolesti. Nesigurnost dovodi do *strahova*, *fobičnosti*, *depresija*, *potištenosti*, *tjeskoba*. Sve su to emotivna stanja koja se u jeziku mogu iskazivati pozitivnim ili negativnim pragmemima i pragmafrazemima.

Suvremena psihologija danas je odškrinula vrata i osvješćivanju intrareceptivnih (unutarnjih) podražaja kojima spoznajemo stanje i djelovanje organa kao i organizma u cjelini što i jezično iskazujemo dvama modalitetima emocije: *radošću* i *žalošću* koje su rezultatom zdravlja ili bolesti organizma. U jeziku se

* Dio teksta izložen je kao referat na Riječkim filološkim danima u Rijeci, u studenom 2008. godine, pod naslovom *Proprioceptivni pragmemi i pragmafrazemi sa sastavnicom koža u hrvatskom i poljskom jeziku*.

razlikuju emotivni doživljaji povezani s raznim nutarnjim organima tijela. Takve pragme i pragmafrazeme povezujemo sa somatizmima jer se ostvaruju uz sastavnicu srca, jetara, želuca, trbuha, utrobe, crijeva, mozga...

Na prvom stupnju ujezičavanja osjeta nastaju geste kao rezultat emotivnoga ponašanja. Zatim se one transformiraju u razne oblike jezičnih konstrukcija (uzvici, leksemi i frazemi) kojima uz dodavanje emotivnih vrijednosti nastaju pragmemi i pragmafrazemi.

U ovom radu promatra se stupanj emotivne transformacije kojom se dosadašnja lingvistika obogaćuje novim doživljajnim i izražajnim modalitetima u komunikaciji. Geneza jezika odvijala se od konkretnosti denotata prema pojmovnim apstrakcijama i konotatima. Istim denotativnim leksemima dodaju se razna značenja najprije tvorbenim, a zatim i pragmatičkim sredstvima, čime se ostvaruje ekonomičnost jezika s jedne strane, i neograničeno mnoštvo leksema s mogućnošću daljnjega proširivanja, s druge strane. Taj razvojni jezični put nije završen dok god se ne dospije do sustava totalnog osviještenog komuniciranja, tj. do stvaranja bogatog izražajnog sustava kojim se može svjesno izraziti i iskazati cijela izvanjezična stvarnost. J. Lohmann je zato naglasio da treba učiniti što bolje "vidljivim univerzalni relacijski sklop" kojim će se moći shvatiti cjelina svemira (Lohmann 2001:17). Tome će zasigurno pomoći osvješćivanje subperceptivnih načina komuniciranja (vidi Pintarić 2008. i VII poglavlje).

U svom asimptotičkom približavanju subjekta apsolutu jezik se ne razvija postupno, nego putem revolucionarnih skokova. Jezikoslovlje danas doživljava poseban skok koji je karakteriziran pojavom pragmatike, afirmacijom semantike i snažnim razvojem kompjutorizacije bez koje ne bi bilo prijelaza od stupnja «denotativnosti» do konotativnoga poimanja komunikacijske funkcije jezika.

1. Ekstraceptivni pragmemi i pragmafrazemi

Ekstraceptivni pragmemi reprezentiraju odnos izvanjezične stvarnosti i površine ljudskoga tijela. Zahvaljujući posebnim receptorima na koži primamo signale iz vanjskoga svijeta. Da ne bi došlo do sudara i pometnje, svaka živuća vrsta ima specifične ograničene receptore. Čovjek tako raspolaže vizualnim, auditivnim, olfaktornim, gustativnim i taktilnim osjetilima kojima se danas pribraja još desetak modaliteta (npr. za težinu, toplinu, hladnoću, ravnotežu, bol itd.). Zahvaljujući razvoju kompjutorske tehnologije danas je izmjeren i informacijski kapacitet glavnih osjetila (usp. Frank). Najjače ljudsko osjetilo je oko kojim dešifriramo 80-85 % informacija iz okoline. No ono je ograniče-

no određenom vrijednošću valne dužine pa ne vidimo tako ni infra-crvene ni ultra-ljubičaste valove svjetlosnoga spektra. Zvuk koji čuje naše uho ograničeno je na 16 – 30 000 Hz., Ne čujemo ultra-zvukove, ali ih možemo koristiti npr. u medicini.

Svako od naših osjetila može biti generator pragmeta što sustavno ulaze u jezik radi njegova emotivnog preciziranja. Najprije ćemo se posvetiti pragmemima povezanim sa semom *koža (skóra)*.

1.1. Izgled kože iskazan ekstrareceptivnim pragmemima

Naša koža je granično područje gdje završavaju ekstrareceptivni osjeti i počinje areal kinemareceptivnih (mišićnih) i intrareceptivnih (unutarnjih) osjeta. U jeziku razlikujemo tako trenutno vanjsko djelovanje na koži radnjama glađenja, škakljanja, stiskanja, štipanja, udaranja, nanošenja ozljeda te posljedice tih radnji: modrice, rane, opekotine, otekline.

Djelovanjem kinemareceptora i intrareceptora iz nutrine organizma nastaju na koži uslijed duljega djelovanja bore koje mogu biti posljedica smijeha, plača, potištenosti, problema pa i karaktera. To su npr. *bore na čelu* (uslijed boli, neraspoloženosti, ljutnje), *bore oko očiju* (od smijeha, plača ili boli, polj; *kurze stopki*), bore oko usta izazvane izgovorom okruglih samoglasnika i općenito govorenjem, *bore na čelu* (od dizanja obrva zbog iznenađenja, čuđenja, ironije).

Opći izgled kože mijenja se uslijed starenja i bolesti pa kažemo da je koža *naborana, pjegava, prištava, hrapava, ispucana, suha, obješena, rohava, dlakava, s ožiljcima, krastava, mat, siva, posivjela, napuhnuta, podbuhla, flekava, papirnata, požutjela* itd. To su pragmemi s negativnim predznakom. U mlade i zdrave osobe koža može biti *glatka, svijetla, blistava, sjajna, mramorna, zategnuta, napeta, jedra, meka, baršunasta, rumena* i to su pragmemi pozitivnoga predznaka. *Mladom kožicom* zovemo netom zaraslu ranu s koje je otpala kora i to nije pragmem nego denotativ, tj. samo naziv za stupanj zarastanja tkiva.

S. Skorupka naveo je abecednim redom 27 leksema za izgled kože: *błyszcząca (sjajna), chropawa (hrapava), ciemna (potamnijela), cienka (tank), delikatna (nježna), gruba (debela), jasna (svijetla), jedwabista (svilenkasta), lśniąca (blistava), martwa (mrtva), naga (nie owłosiona) (gola, bez dlaka), pomarszczona (naborana), popękana (ispucana), smugła (preplanula, tamna), sucha (suha), ściągnięta (zimnem) (stisnuta od hladnoće), śniada (tamna), tłusta (masna), wiotka (isušena), wrażliwa (osjetljiva), wyleniąła (opuštena), wyschła (osušena), zgrubiała (odebljala), zrogowaciała (rožnata), zwiotcząła (isušena, suha). Nema leksema *opuchła, spuchła, obrzękła skóra (podbuhla, natečena, nabrekla koža)*.*

Za kozmetičare je važno kakve su žlijezde koje hrane epitel pa oni razlikuju masnu, suhu i miješanu kožu, zatim normalnu i alergogenu kožu te prema tome određuju njegu i zaštitu kože. Takvi nazivi nisu pragmatični jer su emotivno neutralni.

Međutim, boja kože može imati pragmatično, pozitivno ili negativno obilježeno značenje. Tako je bolesna koža *siva*, od ljutnje koža lica može *pozele-njeti*, *pocrvenjeti* ili *poljubičastiti*, od hladnoće *poplavjeti*, od straha *pobijeljati* ili *pobljedjeti*. Zdrava koža lica je *rumena*, obrazi *crveni* ili *rumeni*, ali *crvenilo* može značiti povišenu temperaturu ili kakvu bolest kože.

U raznim kulturama i razdobljima preferira se *svijetla (bijela) put* (u plemstva za razliku od nižih slojeva društva) ili danas *preplanula, čokoladna, tamna* put (od sunčanja na plažama ili u salonima ljepote, čime se pokazuje bolje imovinsko stanje cijenjeno u današnjem društvu).

Razlikuje se nadalje *bijela, crvena, crna* i *žuta* rasa ljudi, iako te boje ne odgovaraju stvarnom stanju puti (*bijela* je zapravo *ružičasta*, *crna* je *smeđa*, usp. M. Ivić, *crvena* je boja zbog ratničkog mazanja lica Indijanaca, oni su inače *tamnije puti*). Između bijelaca i crnaca razlikuju se prijelazne boje *tamnoputih* naroda (Arapci, Indijci, Romi) koju pomoću pozitivnih pragmeta nazivamo *preplanulom, tamnopotom, čokoladnom* bojom. Sami nazivi rasa u denotativnom smislu ne tvore pragme, ali u konotativnom, prenesenom značenju mogu biti emotivno obilježeni (npr. *raditi kao crnac, crnčiti; polj. biały murzyn*).

Pod utjecajem temperature iz organizma koža može biti *hladna* ili *vruća*, što je oznaka bolesnoga stanja organizma. *Topla* koža označava stanje ugođe, bilo da je riječ o vlastitoj koži ili koži druge osobe koju osjećamo dodirom. Prema toplini kože razlikuju se *hladnokrvne* i *toplokrvne* životinje.

Izvanjsko stanje hladnoće ili unutarnje stanje straha pokazuje se na koži stiskanjem uslijed kojega se dlačice ustobočuju pa kažemo da smo se *naježili*, a trajno stanje takve kože nazivamo *purjom kožom*, a u poljskome je to *guščja koža* (usp. *dostać gęsiej skóry – najeżiti se od straha ili neugode*).

Stanje grčenja organizma na vanjskoj se koži pokazuje iskrivljavanjem lica (tzv. *grimasama*, polj. *miny*). Grimase se mogu raditi i svjesno (npr. glumci) radi nasmijavanja publike (usp. klaune) i tada su to simboličke geste u funkciji pragmeta.

1.2. Pragmafrazemi sa sastavnicom kože

Iako je S. Skorupka izdvojio čak 59 frazema sa sastavnicom kože, samo dio njih čini pragmafrazeme koji mogu biti negativno ili pozitivno emotivno obilježeni. U usporedbi s hrvatskim jezikom možemo razlikovati potpuno ekvivalentne, djelomično ekvivalentne i neekvivalentne pragmafrazeme (Menac 2007). Ukupno smo izdvojili 31 pragmafrazem sa sastavnicom *koža* koji imaju pozitivnu ili negativnu emotivnu konotaciju.

1.2.1. Ekvivalentni pozitivni pragmafrazemi

- *być (czuć się) w czyjejs skórze – biti (osjećati se) u čijoj koži* (biti na čijem mjestu);
- *pilnować swej własnej skóry – čuvati svoju <vlastitu> kožu* (biti oprezan);
- *ratować <swoją, własną> skórę – spašavati <svoju, vlastitu> kožu* (izbjegavati nezgode);

1.2.2. Ekvivalentni negativni pragmafrazemi

- *mieć grubą skórę – imati debelu kožu* (biti neosjetljiv na tuđe probleme);
- *wypróbować na <swojej> własnej skórze – isprobati (iskusiti) na <swojoj> vlastitoj koži* (iskusiti sam);

Ekvivalentnih pragmafrazema ukupno je 5, a pozitivni se mogu precizno shvatiti samo kontekstualno. *Čuvati i spašavati svoju vlastitu kožu* tako npr. može označavati egoizam, a opreznost se obično smatra pozitivnom osobinom. Isto tako *isprobati na svojoj koži* možemo nešto dobro, ali se uglavnom to odnosi na loše iskustvo.

1.2.3. Djelomično ekvivalentni pozitivni pragmafrazemi

- *czuć się w swojej skórze – osjećati se dobro u svojoj koži* (biti zadovoljan sobom), razlika je što u hrvatskom moramo dodati „dobro”;
- *idzie o czyjąś skórę – radi se o čijoj koži* (radi se o nekome, o čijem životu), razlika je u inicijalnom glagolu;
- *wychodzić (wylazić, wyskakiwać) ze skóry – iskočiti iz kože* (u hrv.: biti jako ljut). Razlika je u poljskim značenjima: 1. *nastojati svim silama*; 2.

skakati od sreće, 3. *biti nestrpljiv*, a zbog toga i u aspektu glagola te u količini oblika poljskih glagola;

Prvi i zadnji pragmafrazem imaju pozitivan emotivan predznak, dok je središnji ovisan o kontekstu pa može biti pozitivan i negativan. Posljednji pragmafrazem u poljskom jeziku ima tri pozitivna značenja, dok je u hrvatskome jedno negativno značenje.

1.2.4. Djelomično ekvivalentni negativni pragmafrazemi

- *być gruboskórnym* – *biti debelokożac* (razlika u vrsti riječi kojom se iskazuje osobina);
- *ciarki (mrowie, mrówki) chodzą (idą, przebiegają, przechodzą) po skórze* – *trnci (mravci) idu (prolaze) komu po koży* (netko se boji, osjeća strah), razlika je u inicijalnoj imenici te u više glagola u poljskom pragmafrazemu;
- *obdzierać kogoś ze skóry* – *derati komu kożu* (derati se, vikati kao da komu kožu deru, razlika je u rekciji i prefiksalmom obliku glagola u poljskom jeziku);
- *obdzierać (drzeć, łupić) z kogoś skórę; żyłować kogoś do ostatniej (do siódmej) skóry* – *oderati komu kożu* (iskoristiti koga, naročito novčano; razlika je u aspektu glagola i u rekciji te u više poljskih oblika);
- *pokazywać prawdziwą skórę* – *pokazivati <svoje> pravo lice* (pokazivati svoj pravi karakter); razlika je u jednoj sastavnici (*skóra* u polj., *lice* u hrv.);
- *<sama> skóra i kości* – *<sama> kost i koża* (mršavost ima istu sliku, ali se razlikuje red riječi i množina/jednina);
- *skóra kogoś swędzi (świerzbi)* – *svrbi koga da dobije batina* (netko izaziva opasnost); *svrbi koga dlan.*

Djelomično ekvivalentnih 7 negativnih pragmafrazema može se pridodati neekvivalentnima jer se odnose na mlaćenje, strah, glumljenje pozitivnoga lika ili na osobine emotivne neosjetljivosti.

1.2.5. Neekvivalentni pozitivni pragmafrazemi

- **czuć (przeczuwać) coś przez skórę** – *osjećati što u zraku* (predosjećati što instinktivno);
- **mieć cienką skórę** – biti jako osjetljiv, biti preosjetljiv, tankoćutan
- **nadstawiać <swojej, własnej> skóry; narażać <swoją, własną> skórę** – *podmetnuti <svoja> leđa* (dovoditi se u opasnu situaciju);
- **nie spisać (nie spisaćby) czegoś na wołowej skórze** – *ima čega nebrojeno* (velika količina čega, pozitivnog ili negativnog).

Iz navedenih se primjera vidi da jedino kontekst može precizno pokazati radi li se o pozitivnim, negativnim ili neutralnim pragmafrazemima. Ove primjere ubrojili smo u pozitivne jer oni to mogu biti s obzirom na osjećanje (dobrog ili lošeg) intuicijom. Nadalje, preosjetljivost može biti dobra ili loša, a nije baš pozitivno da se koga dovodi u opasnu situaciju, ali je moralno podmetnuti svoja leđa za neki dobar čin. Nebrojena količina može se odnositi također na dobro ili na zlo.

1.2.6. Neekvivalentni negativni pragmafrazemi

- **czyjaś skóra jest w robocie** – *netko dobiva batina* (nekoga tuku);
- **czyjaś skóra na czymś cierpi** – *nekomu se čini nepravda čime* – netko trpi nepravdu;
- **dać komuś po skórze (w skórę); nie żałować czyjejs skóry** – *namlatiti (namazati, izmlatiti, prebiti) koga, ne žaliti koga* – jako istući koga;
- **dostać (oberwać) po skórze (w skórę); płacić skórą** – *dobiti batina*;
- **dzielić skórę na niedźwiedziu** – *praviti rażanj, a zec je u šumi* – preuranjeno računati na dobit;
- **oblec się (odziać się, wejść, wleźć) w czyjaś skórę** – *preuzeti čiju ulogu*;
- **podszyc się/ podszywać się pod czyjaś skórę** – *glumiti koga* – praviti se kao netko drugi;

- *skóra na kims' cierpnie* – koža se komu ježi, kosa na glavi se komu diže (od straha ili užasa) – netko se boji čega;
- *suszyć komuś skórę* – držati komu prodike, gnjaviti (mučiti) koga – dosađivati komu riječima;
- *zależć komuś za <dziesiątą> skórę* – dojaditi komu – gnjaviti koga;
- *zajść komuś za skórę* – dodijati komu (u hrvatskom jeziku sličan je pragmafrazem *zaći komu pod kožu* koji ima pozitivno emotivno značenje: netko je zavolio koga).
- *zaszyć się w psią skórę* – ponašati se kao kukavica – začahuriti se i ne poduzimati ništa;
- *zerznąć (przetrzepać, wytrzepać, wyłoić, wylatać) komuś skórę; dobrać się do czyjejs' skóry* – prebiti koga na mrtvo ime, isprašiti koga (istućii koga).

Najviše ima negativnih neekvivalentnih pragmafrazema. Oni se odnose uglavnom na premlaćivanje, na dosađivanje, činjenje nepravde, preuranjeno računanje na dobit ili osjećaj straha uslijed čega se ponašamo kao kukavice.

2. Kinemaceptivni pragmemi i pragmafrazemi

Ovi se pragmemi odnose na emotivna značenja koja izričemo pomoću leksema mišića, zglobova i unutarnjeg uha. Njima se opisuju emotivna **negativna stanja** (atonije): *ošamućenosti, nestabilnosti, nesigurnosti, žalosnog opuštanja mišića, osjećaja slomljenosti, boli, potištenosti, slabljenja tonusa mišića, što može završiti plačem, jadikovkama, jadanjem; pozitivna su stanja sretnoga poskakivanja, napretnosti mišića od radosti, osjećanja lakoće, letenja, opijenosti, razgaljenosti, uzgona, transa, pljeskanja te mimike osmijeha ili smijeha.*

Ovdje ćemo naznačiti **negativne pragmemi grča mišića** (*skurcz, napięcie mięśni*) čija je pozitivna opozicija *opuštenost mišića (rozluźnienie mięśni, wyluzowanie)* koja se danas rabi za iskazivanje *dobrog raspoloženja, nezabrinutosti, bezbrižnosti, lakoće življenja.*

Mišići mogu biti napeti pri pozitivnom osjetu uzgona kod emocije radosti, odnosno spuštenu, otežali kod negativne emocije žalosti.

2.1. Pragmemi i pragmafrazemi grča

Grč je stiskanje mišića na bilo kojem dijelu tijela, ali najvidljiviji su grčevi mišića lica kod mimike. Grč izaziva bol pa je to negativni osjet (**skurecz bólu**). Zato je povezan i sa smrću koji je u hrvatskom jeziku povezan sa zvukom hroptanja (*rzężenie*) te se naziva *smrtni hropac* (**skurecz śmiertelny**).

S. Skorupka navodi da grč može biti *bolan, iznenadan, lagan, nagao, smrtan* (*bolesny, gwałtowny, lekki, nagły, śmiertelny*). Grč iskrivljuje lice (*żalosno grčenje, grč; żalosny skurecz twarzy, skurecz wykrzywia twarz*). Očaj i žalost izazivaju grč na licu (**skurecz rozpaczy, smutku**).

Žalost kao personificirana emocija «staje u grlu» pa se tako kaže i na poljskom da je grč u grlu (**skurecz w gardle**).

Grč je i u poljskom jeziku personificiran, tj. aktivan: on stišće u grlu kad smo očajni (**skurecz rozpaczy ściska kogoś za gardło**), dok se u hrvatskom iskazuje bezsubjektno (*stišće koga u grlu*).

Osim očaja i žalosti grčimo mišiće lica i kad smo ljuti. Tada škrgućemo zubima i stišćemo usne (**skurecz zaciska komuś szczęki w złości**). Lice može biti zgrčeno od ljutine (*twarz skurczona od złości, gniewu*). Ljutnja se na licu vidi strijeljanjem očima, smrknutošću, tijelo je napeto (**u grču**), rukama mašemo, prstom prijetimo, a zvukovno ispuštamo snažne krikove, urlamo, psujemo, pljujemo itd.

Cijelo tijelo može biti zgrčeno, stisnuto i pogrbljeno od trpljenja (*ciało skulone, skurczone*). Za čovjeka koji nije opušten kaže se da je u grču.

U hrvatskom jeziku stisak nekog predmeta ili osobe može se opisati grčevitošću (**grčevito se držati čega ili za što**), dok se u poljskom to iskazuje snagom, silinom (*trzymać coś/ kogoś mocno*).

Smanjivanje ili stiskanje materijala u poljskom se također iskazuje kao grčenje (*materiał się kurczy*), u hrvatskom jeziku grčiti se može samo tijelo.

Suprotni osjet od grča nazivamo *opuštanjem*, a to se na poljskom iskazuje kao *wyluzowanie, bycie na luzie*.

2.2. Pragmemi i pragmafrazemi ravnoteže

Budući da se kinemacepcija povezuje i s dijelom uha koji je odgovoran za ravnotežu, pogledat ćemo kako se ona iskazuje u pragmemima i pragmafrazemima. Ravnoteža naime ima preneseno značenje kad se govori o uravnoteženosti ili neuravnoteženosti osobe.

Glavinjanje tako u hrvatskome jeziku označuje kretanje bez smisla i cilja. U glavu su smješteni receptori za ravnotežu pa je zato i ovaj pragmem povezan s njom.

Neuravnoteženu se osobu lako *izbaci iz ravnoteže (wyprowadzić z równowagi)*, tj. ona postaje nervozna i agresivna te se ne ponaša normalno i pristojno. *Równowaga ducha, umysłu* – pokazuje smirenost, *uravnoteženost* osobe.

Neravnoteža kao neželjena pojava u ponašanju predstavlja narušavanje ravnoteže. Zato S. Skorupka navodi da ravnoteža može biti stalna i nestalna, promjenjiva (*stala – niestala, chwiejna*).

Ovi su pragmemi neuravnoteženosti povezani s ljutnjom kao intraceptivnim osjetom, a to pokazuju i pragmafrazemi:

- *wychodzić / wyjść z równowagi* – *bjesniti/ pobjesniti*;
- *wyprowadzać / wyprowadzić (wytrącać / wytrącić) z równowagi* – *izbacivati / izbaciti iz ravnoteže* (dovesti u stanje ljutnje, bijesa).

Osim ovih pragmeza postoje i pragmemi kojima se narušavanje ravnoteže hodanja prenosi na duhovno stanje *ošamućenosti (oszołomienie)*, što se definira kao izostanak uravnoteženosti i nemogućnosti normalnih reakcija na novonastalo stanje. Sinonimi ošamućenosti mogu biti poetski pozitivni (*opi-jenost, općinjenost*), pozitivni i negativni ovisno o kontekstu (*uzbuđenost*) ili negativni (*omamljenost, pomućenost svijesti, pomračenje uma, uzdrmanost, zbunjenost, rastresenost*), što je izvedeno prema glagolskim oblicima iz hrvatskoga rječnika sinonima (Šarić 2008: 317). U univerzalnom poljskom rječniku ošamućenost je definirana kao "stanje ograničene svijesti, stanje zamračenja", a njezino je preneseno značenje izazvano "snažnim doživljajem, osjećajem velikoga čuđenja, radosti, zbunjenosti" (Dubisz 2003:1331).

3. Intraceptivni pragmemi i pragmafrazemi

Intraceptivni pragmemi odnose se na osjete koji se odvijaju unutar organizma i ne možemo njima vladati, ali pomoću njih imamo tzv. intracepciju, tj. možemo «oslušivati» svoj organizam. Osjećamo radost, bol, tjeskobu nagriza nas crv sumnje (polj. *zalać robaka*). Osnovni organi kojima se izražavaju proprioceptivni osjeti jesu: srce, želudac, jetra, žuč, crijeva, utroba, trbuh, odnosno unutarnji tjelesni organi. Intracepcijom ne spoznajemo dakle samo osjete, nego i osjećaje. Kako se proprioceptivni osjeti prenose unutarnjim organima, pragmemi i pragmafrazemi ovoga tipa ubrajaju se u tzv. somatsku frazeologiju (*frazeologia somatyczna*, usp. A. Krawczyk-Tyrpa).

Srce je centralni organ za te osjećaje, što govori i sama etimologija toga organa (*srd-* znači sredinu, nalazi se i u središnjem danu u tjednu – srijedi). Proprioceptivni opažaji, tj. posljedice su: bol, grčevi, mučnina, vrućica, izlučivanje adrenalina..., a iskazivanje intraceptivnih doživljaja vrlo je komplicirano.

Općenito se može reći da su to sve osjeti koje čovjek doživljuje, a kad se iskažu, mogu označavati pozitivne ili negativne emotive.

Kad se pojačava adrenalin u organizmu, javlja se osjećaj uzbuđenosti, zadovoljstva, sreće, što se izražava i neverbalno: skaćemo u zrak, dižemo nos, oči upiremo u nebo, mišići lica i tijela su napeti, klićemo i smijemo se, gestama amblemima pokazujemo radost dizanjem ruku i šaka.

I obrnuto, kad se osjećamo slomljeno, tužno, nesretno, žalosno ili oćajno, to pokazuje i naše tijelo (tonus mišića pada, spuštamo glavu, opuštamo mišiće lica, glavu pridržavamo i lice zakrivamo rukama, jecamo, uzdišemo, plaćemo tj. ispuštamo suze).

Slične vanjske kretnje radimo i kad nas nešto boli. Ako boli glava, masiramo sljepooćice, uzdišemo, plaćemo. Ako nas boli trbuh, masiramo ga, svijamo se, uzdišemo, plaćemo, ovisno o jaćini bolova.

Zabrinutost se prema van pokazuje smrknutošću (koncentracijom), stiskanjem oćiju, nervoznim kretnjama, hodom amo-tamo, uzdasima.

Znanstvenici su otkrili da se ovisno o tome jesmo li sretni ili nesretni – mijenja čak i sastav naše krvi. Dakle, automatske intrareceptivne reakcije unutrašnjosti organizma mogu se iskazivati leksemima i frazemima koje nazivamo pragmemima i pragmafrazemima. U medicini se smatra da intrareceptivne osjete, koji dolaze iz unutrašnjosti organizma, osjećamo u sebi, ali nema konkretnoga organa kojim ih spoznajemo, ćutimo. Pomoću njih opisuju se tjelesna ali i duhovna stanja organizma i zato su to za klasificiranje vrlo komplicirani znakovi.

Iz ovoga kratkog osvrtu moće se vidjeti da se i intrareceptivno ponašanje moće eksteriorizirati neverbalnim znakovima kao što su: mimika, pokreti mišića i tijela (*udaranje, razbijanje*) te ispuštanje krikova koji su fiziološka pojava što se u semiotici naziva paralingvistićkim znakovima (plać ili smijeh te spuštanja ili povisivanja tonova u govoru, npr. šapat, jecanje; vikanje). Neverbalni znakovi najćešće su automatski i po njima druga osoba u komunikaciji dešifrira u kakvom je emocionalnom stanju njezin sugovornik.

Ako s eksteriorizacijom krenemo u jezićni opis tih osjeta, dolazimo do pragmemata i pragmafrazemata ćije su sastavnice različiti organi našega ili životinjskoga tijela: *ići komu na jetra* – dosađivati komu, *sipati komu soli na rep* – ne moći uhvatiti onoga tko nam je nanio zlo, *krulji komu u želucu* – netko je gladan, *nema tko mozga* – netko je lud, glup (ljutimo se na njega), *biti duša od ćovjeka*, *imati dobro srce* – biti jako dobar itd. Takvi pragmafrazemata oblikom su somatizmi (izriću se pomoću nekoga dijela tijela, vanjskoga ili nutarnjega), a po znaćenju mogu iskazivati intrareceptivne (unutarnje) osjete i osjećaje.

Za razliku od ekstreptivnih osjetila, intrareptivni receptori nisu izdvojeni kao poseban osjetilni aparat. Oni su zato fluidni, difuzni i izravno djeluju na dešifriranje njihovih osjeta u mozgu. Međutim, oni nisu ništa manje važni za osjetilno spoznavanje pojedinih unutarnjih organa jer se njihove kvalitete ne mogu ničim drugim nadomjestiti. Njihovi transformirani jezični oblici pokazuju pojedina stanja i funkcije organa kao što su: *tupa ili oštra bol, svrbež na granici boli, grčevi, aritmija srca, ubrzano ili usporeno disanje, isprekidano disanje, mučnina, slinjenje, povraćanje* itd.

To su biološka stanja organizma koja mogu imati neverbalni izraz, kao i preneseno značenje iskazano pragmemima i pragmafrazemima.

Intrareptivni pragmemi odnose se na osjete koji se odvijaju unutar organizma i ne možemo njima vladati. *Srce* je centralni organ za te osjete. Intrareptivni opažaji, tj. njihove posljedice jesu: *bol, grčevi, mučnina, vrućica, izlučivanje žlijezda, adrenalin...*, a pragmatičko iskazivanje njihovih doživljaja vrlo je komplicirano. Općenito se može reći da su to sve osjeti koje čovjek doživljuje, a kad se iskažu, mogu označavati pozitivne ili negativne emocije s pojedinim semovima organa.

Kad se pojačava adrenalin u organizmu, javlja se *osjećaj uzbuđenosti, zadovoljstva, sreće*, što se izražava i **neverbalno**:

- *skakanje u zrak,*
- *dizanje nosa,*
- *upiranje očiju u nebo,*
- *dizanje ruku u zrak,*
- *pokazivanje dvaju palaca paralelno u zrak...*

Paralingvistički zvukovni i glasovni **pragmemi** su sljedeći:

- *klicanje, uzvikivanje: hura! bravo! jeee!*
- *smijanje,*
- *pljeskanje rukama.*

U medicini se smatra da intrareptivne osjete, koji dolaze iz unutrašnjosti organizma, osjećamo u sebi, ali nema konkretnoga organa kojim ih spoznajemo, ćutimo. U jeziku ih iskazujemo pomoću unutarnjih organa pa se mogu prema tome i klasificirati kao pragmasomatizmi (*mozak, srce, duša, želudac, utroba, crijeva, žuč, bubreg, jetra*), rjeđe i sa sastavnicom bolesti (*zgaga, holera; čir na želucu*). Pragmatična klasifikacija obuhvaća pragmatična polja žalosti, radosti, ljutnje.

Negativni su pragmemi i pragmafrazemi žalosti i ljutnje, a pozitivni pragmemi radosti.

Iako je predmet ove knjige osjetilnost, a ne osjećajnost, u ovim pragmemima emocija se izražava pomoću više organa pa ćemo početi sa središnjim životnim unutarnjim organom, srcem.

3.1. Intraceptivni pragmemi i pragmafrazemi srca*

Analiza dijelova tijela kao sastavnica prenesenoga značenja pragmea i pragmafrazema istražuje se u frazeologiji pod nazivom *somatizmi*. Anna Krawczyk-Tyrpa (1987.) proučavala je somatsku frazeologiju u poljskim narječjima.

U ovome se članku uspoređuju hrvatska i poljska leksička (u okviru pragmea) i frazeološka (u okviru pragmafrazema) značenja koje ima leksem *srce*.

Sam leksem *srce* (polj. *serce*) prvotno označuje sredinu (Bruckner, 1957:485.). K. Długosz-Kurczabowa opisuje i tvorbeno podrijetlo ove riječi: «Značenjski je ie. morfem **k'rd-* izražavao sredinu, centar, a psl. formant **-bce* ukazivao je na ,ono što se nalazi u srcu', tj. ,*centralnu* točku', ,fokus čega', ,najvažniji dio'. To je prvotno značenje očuvano u frazemima tipa *serce maszyny*– ,*srce stroja*', *w sercu Polski*– ,*u srcu Poljske*' te se danas rabi u prenesenom značenju jer je od najranijih vremena izravno značenje riječi **srce** ograničeno na ,glavni organ optoka krvi u čovjeka i životinja', a sekundarno i kao ,predmet u obliku srca', npr. kolači. Prenesena su značenja: ,mjesto gdje su nastanjeni osjećaji, doživljaji', ,simbol jakih osjećaja', ,priroda, temperament, duša'." (2003:459). A. Gluhak navodi ova značenja korijena **sbrd-*: usrdan, svesrdan, milosrdan, a usporedba sa *srdoboljom* vidi se, kaže Gluhak, da je **sbrd-* značilo "središnji tjelesni organ". Ukrštanjem riječi *srdba*, *srdžba*, *srdit*, *srditi* (*se*) i *srce* "vidi se da se u starini mislilo da je srce povezano s emocijama i psihom" (Gluhak,1993:574).

Vjerska slika srca Isusova prikazuje njegovo srce u sredini prsa, a istovremeno je izvađeno na površinu, što konotira "otvoreno srce", tj. iskrenost i ljubav. Srce kao simbol života zato je u kršćanskome svijetu važno koliko i simbol križa koji po principu okomite i vodoravne crte povezuje aktivni i pasivni element (Frutiger, 2005:212. i 220.).

U suvremenom hrvatskom i poljskom jeziku, zbog izravnog i prenesenog značenja, leksem *srce* ima mnogo značenja.

U Rječniku hrvatskoga jezika (ur. J. Šonje) nalazimo tri osnovna značenja leksema *srce* 1. anatomsko značenje mišića kroz koji protječe sva krv;

* Pod naslovom *Pragmemi i pragmafrazemi sa sastavnicom srce u hrvatskom i poljskom jeziku* u listopadu 2007. godine održala sam referat na međunarodnom skupu u Zagrebu, povodom 10 obljetnice smrti prof. Zdravka Malića.

2. prenesena značenja a) srčanost, hrabrost; b) osjećajnost; c) dragu, veoma dobru osobu) i 3. botaničko značenje srčike, tj. mekanoga, unutarnjeg dijela biljke kao i naziv gljive *vješticino srce* (*Clathrus cancellatus*). Time se zapravo nabraja 7 značenja (Šonje, 2000:1168). Nakon ovih osnovnih značenja u Rječniku se navode najčešći frazemi sa sastavnicom *srce*. Ovdje *srce* označuje nevinost, pravednost (*biti čista srca*), osjetljivost (*primiti što k srcu*), žalost, ganuće (*puca mi srce; srce se komu steže*), strah (*sišlo komu srce u pete*), iskrenost i otvorenost (*što na srcu – to i na jeziku*), kao značenja koja možemo izraziti imenicama, a tu su i frazemi priložnoga, kvantitativnoga značenja: *od sveg srca* (vrlo rado), *teška srca* (nerado, nevoljko), kao i glagolski kvantitativni frazemi: *voljeti svim srcem* (biti jako zaljubljen, osjećati veliku ljubav).

U poljskome jeziku J. Bralczyk je pronašao 10 značenja riječi *serce*: 1. mišićni organ čijim je radom uvjetovan optok krvi u krvožilnom sustavu; 2. mjesto na lijevoj strani prsnoga koša, gdje se nalazi srce; 3. osjećajni tip, karakter čovjeka; 4. sjedište unutarnjih, duhovnih doživljaja čovjeka; 5. topao, osjećajan, srdačan odnos prema ljudima; 6. sjedište ljubavnih osjećaja; 7. velika moralna snaga ili hrabrost kao i želja za čim; 8. najvažnija ili središnja točka čega; 9. predmet ili slika u obliku obrnutoga spljoštenoga stošca; 10. bat u unutrašnjosti zvona koji udaranjem proizvodi zvuk (Bralczyk, 2005:749).

Hrvatski frazeološki rječnik skupine autora (2003.) izdvaja 21 frazem sa sastavnicom *srca*, ali nema pragmafrazema koji navodi Šonje (*pravo srce*), niti pragmafrazema koji je čest u govoru kada želimo komu zahvaliti što nam je učinio ili što će nam učiniti uslugu (*ti si srce*) te *srce od čovjeka* kad želimo opisati čiju veliku dobrotu. Frazemi u tom rječniku navedeni su po abecednom redu prve riječi, nakon njihova oblika slijedi značenje i oprimjerenost u rečenicama iz književnih djela. Negativno značenje nose frazemi: *bez srca, tvrda srca* (bezosjećajnost), *srce je sišlo u pete komu* (strah), *teška srca* (nerado, s mukom, jedva, teško), *srce se para (kida, cijepa) komu* (velika tuga, očaj), *srce se steže (steglo, stislo i sl.) komu* (tjeskoba, tuga, nelagoda), *slomiti srce komu* (ožalostiti koga) itd. Ostali su frazemi pozitivnoga emotivnoga značenja i mogu pokazivati veliki stupanj dobrote, osjećajnosti, ozbiljnosti i važnosti, veselja, srdačnosti, iskrenosti i sl.

Analiza pragmafrazema iz poljskih frazeoloških rječnika odgovorit će na pitanje ima li više negativnih ili pozitivnih pragmafrazema sa sastavnicom *srce*.

Leksem *srce* i njegove izvedenice (hipokoristici: *srdašce: serduszko*) rabe se u svakodnevnom razgovoru, u obraćanju. Zato ih nazivamo *adresativnim pragmemima* (Pintarić, 2002.). M. Marčjanik ih naziva *adresativnim oblicima*

(*formy adresatywne*) i definira ih kao "iskaze koji služe uspostavljanju kontakta s onima koji nisu pripremljeni na razgovor s nama. /.../. Njihov općeniti sadržaj glasi: „Kažem da ću sada govoriti tebi”". (Marcjanik, 2006.:232). U svom članku M. Marcjanik navodi različite službene adresativne oblike, npr. način obraćanja predsjedniku države u govoru bit će: *panie prezydentcie, pani prezydent*, a u pisanoj verziji: *Szanowny Pan (Sz. Pan)/ Szanowna Pani (Sz. Pani) Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej (ime, prezime)*. Međutim, M. Marcjanik nema izdvojene oblike obraćanja u privatnom životu, adresativne oblike kojima od milja (hipokoristično) nazivamo svoje najmilije. Njihova bi definicija glasila: "Kažem da ću sada govoriti tebi koju/kojega volim". Definicija se pretvara u pejorativnu suprotnost kada se obraćamo od milja u funkciji ironije (npr. *Srce moje*, ne može to tako! ili: *srce moje*, nemaš ti pravo! Umjesto ovoga pragmema češći je pejorativni pragmem *draga moja/ dragi moj*, nije to tako), no tada se ironično značenje čuje u glasu i vidi u gestama klimanja glavom lijevo-desno.

Neke od umilnih oblika navodi K. Pisarkowa u svojoj zanimljivoj knjizi "Sintaksa telefonskog razgovora". Ovakve pragmeme ona naziva konativnim kontinuirajućim signalima kojima govornik "podgrijava" kanal, tj. održava komunikaciju. Takvi se signali izražavaju na tri načina: a) vokativima ili nominativima vlastitih imena s oblicima od milja (*Bimbuś, Bimbusiu*); b) vokativom ili nominativom općih imenica umjesto sugovornikova imena (*kochanie, bracie, kotku ...*); c) glagolima u drugoj osobi jednine (*śluchaj, postluchaj, wiesz, rozumiesz, widzisz, popatrz*) uz koje se može dodati i adresativni vokativ (Pisarkowa 1975.: 20-25).

3.1.1. Pragmemi srca

Adresativne pragmeme koje ovdje analiziramo mogli bismo uključiti u signale koje Pisarkowa navodi pod b). To su već spomenuti oblici: *srce, srce moje* koje rabimo u obraćanju dragoj nam osobi iz ljubavi ili nježnosti pa kažemo da oni u govoru imaju hipokorističnu adresativnu funkciju. Rabe se samo među prijateljima te u odnosu starijih prema djeci. Mogu u hrvatskom jeziku rjeđe imati i deminutivne, pa i dijalektalne oblike: *srdašce; srčecko*.

U poljskom razgovornom jeziku vrlo se rijetko može čuti obraćanje s ovom općom imenicom. Adresativan može biti hipokoristik *serduszko*, ali mnogo rjeđe je u uporabi nego u hrvatskome (nismo ga naime u toj uporabi našli ni u jednom od pregledanih rječnika poljskog jezika, čak ni u onima koji uzimaju leksik iz govornoga jezika, ali je npr. zabilježeno u TV noveli «Klan» 18. rujna 2007. godine, gdje stariji novopečeni muž kaže svojoj starijoj supruzi:

«Zrobiłem Ci herbaty, *serduszko!*»). Takva se uporaba može tretirati kao individualan okazionalizam ili kolokvijalizam. U poljskom jeziku česte su druge sastavnice u adresativnom značenju, npr. adresativni pragmemi fito-emotiva (*ździebelko* – travčica) i zoo-emotiva (*ptaszyno, żabko, malpeczko* – ptičice, žabice, majmunčiću) (Pintarić, 2002.) ili adresativni pragmemi nebeskih tijela (*ślonko, słoneczko* – sunašce) (usp. A. Hrnjak, 2008.).

Sljedeće preneseno značenje pragmea *srce* usko je povezano s *umom* kao sa svojim antonimom. Tako se nekadašnja čitanka za hrvatski jezik zvala "Plo-dovi srca i uma", gdje je srce na prvome mjestu i simbolizira emotivnu stranu čovjekova stvaralaštva, a um njegovu kognitivnu stranu. Sociopsiholog Robert Abelson opoziciju *emocije – kognicije* izražava slikovito toplinom pa su kognicije hladne (usp. *hladnokrvno ponašanje vs. emocionalno ponašanje*), a suprotne su im «vruće» percepcije koje se odnose na emocije (prema LeDoux 2000:44). D. Evans u opoziciju stavlja glavu i srce (Evans, 2002:125), a povezuje emocije i pamćenje, tvrdeći da pozitivne emocije i dobra atmosfera utječu na povećanu sposobnost ljudskoga pamćenja (ibidem:129). Drugi opet autori emotivnoj sferi pripisuju intuitivnost, nesvjesnost, za razliku od kognitivne sfere u kojoj informacije pretvaramo svjesno (LeDoux, 2000.:44/45). U novije vrijeme, kaže LeDoux, "ponovno se povezuju spoznaje i emocije. U razumu se sastaju misli i emocije pa se ne može zadovoljavajuće istraživati jedne bez uključivanja drugih." (ibidem:45).

Iz svega možemo zaključiti da je adresativni pragmem *srce* u hrvatskome jeziku frekventan u svakodnevnom obraćanju dragim osobama, dok se u poljskome susreće vrlo rijetko kao adresativ, i to u umanjenom obliku (*serduszko*). Rjeđe adresativ *srce moje* može imati i pejorativnu funkciju kad iza njega slijedi negativan sadržaj.

3.1.2. Pragmafrazemi srca

Kakva značenja mogu imati pragmafrazemi sa sastavnicom *srce*, pokazat će nam sljedeća analiza.

Pragmafrazemi sa sastavnicom srca ubrajaju se u somatske frazeme ako srce shvatimo u prvom njegovom značenju, tj. kao organ ljudskoga tijela. Međutim, u pragmafrazemima srce svakako dobiva nova, prenesena, emotivna značenja kao sjedište emocija koje su odgovorne za čovjekovo ponašanje. Budući da su najčešće emotivne reakcije pozitivne (sreća, radost, ugodno iznenađenje) ili negativne (nesreća, žalost, neugodno iznenađenje), čini se da ćemo imati dvije glavne skupine analiziranih pragmafrazema – emotiva. Problem predstavljaju tzv. neutralne emocije. Mogu li se one svrstati u pozitivne ili

negativne pojave ili pak moramo oformiti novu skupinu za takve pragmafrazeme? Naime, neutralne se emocije mogu katkada doživljavati i negativno, jer u komunikaciji neutralnost nije dobro primljena, budući da se shvaća kao izostanak emocije, bezosjećajnost i nevoljkost, što se može tumačiti kao nenaklonjenost drugom komunikatoru.

Zato što je srce u svom izravnom značenju tako važan, središnji organ, možemo pretpostaviti da će i pragmafrazema s pozitivnim značenjem biti više od onih negativnoga značenja. Zato ćemo podjelu početi prvo od pozitivnih pragmafrazema sa sastavnicom *srce*.

Primjere smo uspoređivali u dva frazeološka rječnika poljskoga jezika: Słownik Frazeologiczny Współczesnej Polszczyzny (SFWP) koji ima samo 8 frazema sa sastavnicom *srce* te Wielki Słownik Frazeologiczny Języka Polskiego (WSFJP) koji bilježi najviše, čak 173 frazema. Osim ovih frazeoloških rječnika, Uniwersalny Słownik Języka Polskiego (USJP) ima 80 frazema koji su svrstani u 11 značenjskih cjelina. Ostali rječnici koje smo konzultirali (*Polszczyzna jaką znamy* i *Słownik Polszczyzny Potocznej*) nemaju leksema ni frazema *srca*.

3.1.2.1. Pozitivni pragmafrazemi sa sastavnicom *srce*

Ovi pragmafrazemi pokazuju pozitivne emocije, dobre vibracije, zadovoljstvo, smirenost, ugodno raspoloženje, ljubav i moralne vrijednosti kao što su: hrabrost, iskrenost, darežljivost, bliskost, prijateljstvo. Jedan način klasifikacije čine takva semantička polja, tj. semantički kriterij podjele pragmafrazema.

Drugi kriterij podjele čini stupnjevito pojačavanje ili smanjivanje emocije. Takve smo pragmafrazeme nazvali *kvantitativnima* (*od sveg srca – z całego serca, sa srcem – z biciem serca* = strasno, rado, s voljom).

Treći tip pragmafrazema čine oni koji pokazuju karakterne osobine (*hrobre, czule, otwarte, gorące, złote serce – hrabro, osjećajno, otvoreno, strasno srce*).

Komunikativni odnos pokazuju *interni pragmafrazemi* (osjećaj skrivan u sebi: *śluchać głos serca – słuchać głos swoga srca, serce komuś taje – netko se rastapa od miline*), *eksterni pragmafrazemi* (osjećaj pokazivan prema drugoj osobi ili stvari: *przyciskać kogoś do serca – privijati/privinuti koga na srce; okazywać serce – biti srdačan, pokazivati osjećaje; mieć serce dla kogoś/ do czegoś – imati srca prema komu, za koga, za što*), *impresivni pragmafrazemi* (utjecaj recipijenta na govornika: *przypaść komuś do serca – svidjeti se, dopasti se komu*) i *inicijativni pragmafrazemi* ili *bihevioralni pragmafrazemi*

(potiču na određeno ponašanje: *ku pokrzepieniu serc* – za ohrabrenje, *podbijać czyjeś serce* – osvajati čije srce).

Kao poseban tip izdvojili smo intuitivne ili *profetske pragmafrazeme* koji iskazuju proročanske sadržaje, predosjećaj da će se nešto dogoditi (*serce komuš mówi, że ...*).

S formalne strane pragmafrazemi mogu biti i *antonimni* (Menac, 2007:77-83) pa se mogu uključiti u pozitivne i negativne, npr. *zečje srce* (kukavica) i *lavlje srce* (junak), *gołębie serce* (blagost, nježnost), *mężne serce* (čvrstoća, snaga, hrabrost, muževnost).

Neki pragmafrazemi ne mogu se svrstati samo u jednu skupinu, tj. mogu biti i pozitivni i negativni, ovisno o kontekstu u kojemu dolaze (npr. *bicie serca* – *lupanje srca* ovisno o situaciji može označavati uzbuđenost zbog lijepog doživljaja ili od straha).

Poseban kriterij omogućuje izdvajanje *gestovnih pragmafrazema*. Oni se s jedne strane izgovaraju zajedno s gestom ruke (npr. *ruku na srce, z ręką na sercu*) ili se gesta može i ne mora pokazivati, ali je njezin pokret sadržan u riječima (npr. *dati srce na dlanu, otvarati srce; nieść serce w rękę (na dłoni, otwierać serce)*).

a) Pragmatička polja pozitivnih pragmafrazema

Pragmafrazemi sa sastavnicom *srce* pokazuju niz značenja što smo ih razvrstali u pojedine pragmatičke krugove ili polja. Neka se polja mogu iskazati samo jednom riječju, dok smo niz pragmatičkih polja morali označavati bliskim riječima, npr. *zadowoljstwo, smirenost, radost* kao mješovite emocije, odnosno istim pragmafrazemom mogu se iskazivati ovakve tri slične emocije.

Izdvojili smo sljedeća pragmatička polja pozitivnih kvalitativnih pragmafrazema:

BLISKOST

- *(ktoś) bliski (czyjemuś) sercu* – *drag srcu, prirastao srcu;*

ISKRENOST, DOBROTA

- *chętnie serce/ z chętnym sercem/ od serca* – *od srca, otvorena srca (rado);*
- *szczerze serce* – *otvoreno srce;*
- *co na sercu, to /i/ na języku* – *što na umu, to na drumu;*
- *mieć serce jak na dłoni; imati/ prużati srce na dlanu;*
- *nieść serce w rękę (na dłoni)* – *prużati srce na dlanu; mieć otwarte serce* – *biti otvorena srca, imati otvoreno srce;*
- *otwierać komuš serce* – *otvarati se pred kim, povjeravati se komu;*

ZADOVOLJSTVO, SMIRENOST, RADOST

- *(komu jest) **blago/lekkó na sercu*** – komu je ugodno, odlanulo je komu, netko je smiren;
- ***ciepło** komuś **kóło serca*** – *toplo* je komu *oko srca*;
- ***serce** komuś **rošnie*** – netko se jako veseli;

LJUBAV, NJEŽNOST, OSJEĆAJNOST

- *czyjeś **serce bije dla** kogoś* – čije *srce kuca* za koga;
- ***mieć czule serce/ mieć serce z wosku*** – *biti osjećajan*, (nježan);
- *coś **lapie** kogoś **za serce*** – nekomu *se srce otvara* zbog čega;
- *coś **napelnia** czyjeś **serce*** – nešto komu *ispunjava srce*;
- *coś **rozpala** czyjeś **serce (serce kogoś)*** – nešto *razgaljuje komu srce*;
- *ktoś/ coś **bierze (chwyta, ujmuje) kogoś za serce*** – nešto koga *dira u srce*;

DAREŽLJIVOST

- ***dawać** coś **od serca*** – *davati što od srca* (rado);
- ***dawać** coś komuś **spod serca*** – *davati nešto što je komu dragocjeno*;

STRPLJIVOST, DOBRA VOLJA

- ***mieć serce dla kogoś*** – *imati strpljenja i ljubavi* za koga;
- ***mieć serce do czegoś*** – *imati volje* za što, *rado što raditi*

SRDAČNOST

- ***okazywać serce*** – *biti srdačan, pokazivati osjećaje*;
- ***prosto z serca*** – *ravno iz srca*, srdačno;
- ***przyciskać kogoś do serca*** – *privijati koga na srce / na grudi, grliti koga*

PRIVRŽENOST, EMOTIVNA POVEZANOST

- ***sercem być przy kimś*** – *moje srce je uz koga*;

b) Kvantitativni pozitivni pragmafrazemi

Ovim se pragmafrazemima pokazuje snažan osjećaj, velika ljubav, volja, strast. U pozitivnim pragmafrazemima radi se uvijek o pojačanoj snazi osjećaja.

- ***całym sercem*** – *od sveg srca, iz sveg srca* (potpuno, snažno, obično vezano uz ljubav);
- ***z całego serca*** – *iz sveg srca, od sveg srca*;
- *coś **leży** komuś **na sercu*** – nešto komu *leži na srcu* (nekomu je stalo do čega, veliko značenje čega);

- *ile komuś serce / dusza zapragnie* – koliko (god) komu srce (duša) želi (zaželi, hoće) (koliko god mnogo ili jako se želi);
- *królowa / pani czyjegoś serca* – kraljica (odabranica) čijega srca (veliko značenje koga);
- *matczyne serce* – majčin(sk)o srce (nježnost, neograničena ljubav);
- *robić coś z biciem serca* – raditi što sa srcem (strasno, rado);
- *serce komuś taje (topnieje)* – netko se rastapa (velika radost);
- *wkładać w coś serce / dużo serca* – davati/ ulagati puno srca u što, raditi što s puno srca, zdušno što raditi;

c) *Pozitivni pragmafrazemi karaktera*

Ovi pragmafrazemi opisuju različite crte ljudskoga karaktera, kao što su: HRABROST, DOBROTA, SRDAČNOST, NEVINOST.

- *chrobre serce* – hrabro/junačko srce (srčanost, hrabrost);
- *czyste serce / czystość serca* – nevino srce;
- *dobre serce (serduszek)* – dobro srce;
- *złote serce* – zlatno /dobro/ srce;
- *gorące serce* – topao čovjek;
- *ktoś o gorącym sercu* – čovjek dobra srca;
- *być dobrego serca* – biti dobra srca;
- *mieć /dobre/ serce* imati dobro srce.

d) *Inicijativni pozitivni pragmafrazemi: ekspresivni i impresivni*

To su pragmafrazemi kojima govornik djeluje na drugu osobu ili druga osoba djeluje na govornika, svjesno ili nesvjesno.

Inicijativni pragmafrazemi djelovanja na drugu osobu jesu npr. pragmafrazemi:

- *mieć klucz do czyjegoś serca* – imati ključ za čije srce/ do čijeg srca;
- *podbijać czyjeś serce (serca)* – osvajati čije srce (srca);
- *zdobywać czyjeś serce* – pridobivati koga, zadobivati čiju simpatiju;
- *serce przebite strzałą* (rysować, wycinać ...) – crtati srce probijeno strzelicom označuje pokazivanje emocije prema drugoj osobi preko crteža. Ovakve frazeme nazivamo **ekspresivnim inicijativnim** pragmafrazemima.

Sljedeći pragmafrazemi pokazuju kakvo je djelovanje druge osobe na govornika i to su **impresivni inicijativni** pragmafrazemi. Usporedimo sljedeće primjere:

- **czytać w czyimś sercu** – *čitati (vidjeti) komu u očima, osjetiti čiju ljubav*;
- **przypaść komuś do serca** – *dopasti se / svidjeti se komu (slaganje u čemu)*;
- **ku pokrzepieniu serc** – *za ohrabrenje (osjećati drugog čovjeka, tj. drugi čovjek svjesno ili nesvjesno djeluje na govornika)*.

Može se izdvojiti i *srce* kao aktivni inicijator osjećaja:

- **serce nie sluga ...** – *srcu se ne može naređivati*. Ovdje *srce* reprezentira čitavu osobu.

Srce može biti inicijator vrste ponašanja pa tako

- **sluchać głosu serca** – *služati glas <svoga> srca* – znači: postupati u skladu sa svojim osjećajima, tj. osjećaji potiču osobu na ponašanje.

Slični su pragmafrazemi:

- **głos / odruch serca**
- **iść za głosem serca** – *služati svoje srce*
- **kierować się głosem (odruchem) serca** – *služati glas svoga srca*.

e) Proročanski pozitivni (profetski, intuitivni) pragmafrazemi

Ovim se pragmafrazemima pokazuje intuitivna vjera osobe u buduću događaj. Osoba se nada da će se dogoditi nešto dobrog ili da će se nešto dobro završiti. Tako se može reći:

- **w głębi / w skrytości serca** – *u dubini duše (s nadom u dobar završetak)*;
- **serce mówi, że ...** – *srce govori da... (nada)*.

f) Gestovni pozitivni pragmafrazemi

Uz ove pragmafrazeme koristimo i geste ruke ili je ta gesta sadržana u iskazu dotičnoga pragmafrazema.

- **przyciskać kogoś do serca** – *privinuti koga na srce, zagrliti koga*;
- **nieść serce w rękę (na dłoni)** – *pružati srce na dlanu*;
- **z ręką na sercu** – *ruku na srce*.

Naveli smo 58 pozitivnih pragmafrazema prema različitim kriterijima.

3.1.2.2. Negativni pragmafrazemi sa sastavnicom srce

Ovi pragmafrazemi pokazuju emocije koje čovjeku ne donose dobro, kao npr. strah, ljutnja, neugodno iznenađenje. Iako ovih negativnih pragmafrazema ima dvostruko manje od pozitivnih, a mogli smo ih razvrstati po istim kriterijima. Najprije smo izdvojili pragmatička polja negativnih pragmafrazema.

a) Pragmatička polja negativnih pragmafrazema

Primjenjujući iste kriterije kao kod pozitivnih pragmafrazema, započeti ćemo s pragmatičkim poljima. I ovdje nije bilo moguće uvijek izdvojiti samo jednu emociju, jer npr. tuga donosi i psihičku bol, neugodno iznenađenje je istovremeno i stres, šok.

NEUGODNO IZNENAĐENJE, ŠOK

- **atak serca,**
- **dostać ataku serca z powodu** kogoś/czegoś – *srčani napadaj (dobiti zbog koga/čega;*

ŽALOST

- **boleść serca (w sercu)** – *bol srca*
- **rana serca** – *bol u srcu, rana na srcu* (teška bol, tuga);
- **boli kogoś serce** – *srce koga boli* (žalost, jad);
- **z bólem serca** – *u dubokoj boli;*
- **komuś krwawi (kamienieje, pęka) serce** – *srce komu krvari, srce je komu ranjeno;*
- **smutno komuś na sercu** – *tužno je komu pri srcu;*
- **ranić / skrwawić czyjeś serce** – *raniti čije srce;*
- **celować (godzić) w serce** – *pogađati koga u srce;*
- **lamać komuś serce** – *slamati komu srce;*
- **serce się komuś kraje (drze)** – *srce se komu cijepa;*
- **ugodzić kogoś w serce** – *ujesti koga za srce, nanijeti komu bol;*
- **(rozpacz, zazdrość itp.) szarpie serce** – *(tuga, jad) kida srce komu;*

ZABRINUTOST, POTIŠTENOST

- **brać (sobie) coś do serca** – *uzimati (sebi) što k srcu* (biti zabrinut, brinuti se, bojati se);
- **ciężko jest komuś na sercu** – *teško je komu pri / na srcu;*
- **coś cięży komuś na sercu** – *teško je komu na srcu;*
- **coś kłuje (kogoś) w serce** – *nešto koga pogađa u srce;*
- **coś przytłacza czyjeś serce** – *nešto pritišće koga*
- **coś kąsa serce** – *nešto koga ždere, netko se grize;*

OKRUTNOST, BEŠĆUTNOST

- **być bez serca (ktoś bez serca)** – *biti bez srca, nemati srca;*
- **kamienne serce** – *srce od kamena, tvrdo srce;*

- **mieć serce z kamienia (z głazu, jak głaz)** – imati srce od kamena, imati kameno srce;
- **serce zimne jak lód / zatwardziane serce** – biti kao santa leda imati ledeno (tvrdo) srce, biti tvrda srca

ZAVIST, JAL, LJUBOMORA

- **coś kąsa serce** – nešto koga ždere, netko se grize

STRAH

- **czyjeś serce truchleje** – netko se trese od straha
- **serce komuś skacze (podchodzi) do gardła** – srce je komu sišlo u pete / u gaće
- **serce w kimś zamarło** – netko je umro / (premro) od straha;
- **z drżeniem serca** – sa strahom u srcu, srce treperi od straha

IZGUBLJENOST, UZNEMIRENOST, POTRESENOST

- **skolatane serce** – zbunjeno srce, srce ne zna kuda bi

b) Kvantitativni negativni pragmafrazemi

Neki pragmafrazemi mogu označavati samo veliku emociju, što može biti pozitivno i negativno. No u većini se ipak može vidjeti negativna konotacija.

- **serce komuś malo nie pęknie (nie wyskoczy) gardłem / (przez gardło, z gardła)** – srce komu zamalo nije puklo / iskočilo (velika emocija);
- **ze ściśniętym sercem** – teška srca (nerado);
- **tracić serce dla kogoś, do czegoś** – prestajati voljeti koga, što (smanjivajuće) pozitivnih osjećaja)
- **ukrywać coś na dnie serca** – skrivati što u dnu srca (potiskivati neugodnu emociju, nastojati smanjiti negativnu emociju)

c) Negativni pragmafrazemi karaktera

To su isti pragmafrazemi koje smo svrstali u semantičko polje bezosjećajnosti. Kad je takav osjećaj trajan, on postaje osobina karaktera.

- **być bez serca, ktoś bez serca** – biti bez srca, nemati srca;
- **kamienne serce** – srce od kamena, tvrdo srce;
- **mieć serce z kamienia (z głazu, jak głaz)**, – imati srce od kamena, imati kameno (tvrdo) srce;

- *serce zimne jak lód* – hladna osoba, imati ledeno (tvrdo srce), biti kao santa leda;
- *zatwardziale serce* – biti tvrda srca;
- *zajęcze serce* – kukavičje (zečje) srce (u hrvatskome se ne rabi, ali je razumljiva metafora);
- *pogromca (pożeracz) serc <niewieścich>* – osvajač ženskih srdaca, žen-skar.

Izdvojili smo 26 negativnih pragmafrazema, što znači da je njih, prema našem očekivanju, nešto manje od pozitivnih pragmafrazema.

3.1.2.3. Ambivalentni pragmafrazemi

Moramo ovdje dodati i novu skupinu koju smo nazvali **ambivalentni pragmafrazemi**:

I ovi kontekstualno ovisni pragmafrazemi sa sastavnicom *srce* mogu biti pozitivni ili negativni. Tako velika strast, velika uzbuđenost može označavati pozitivnu emociju, ali može za čovjeka biti i pogubna.

- *mieć rozdarte serce* – imati podijeljene osjećaje (u hrvatskome nema sastavnice *srce* u pragmafrazemu);
- *bicie / łomot serca, z biciem serca, serce bije (wali)* – srce bije (tuče) (strah; uzbuđenost) – kucanje/ lupanje srca;
- *burza serca* – (velika strast);
- *nosić coś w sercu* – nositi što u srcu (proživljavanje čega, dobrog ili lošega);
- *poryw serca* – emotivni poriv (snažni osjećaji, bura osjećaja);
- *mieć rozdarte serce* – srce se komu razdire, netko ima podijeljene osjećaje;
- *w głębi serca* – u dubini duše (potisnuta emocija koja ovisno o okolini može imati i negativno značenje).

3.1.2.4. Antonimni pragmafrazemi sa sastavnicom srce

U ovoj smo skupini izdvojili pragmafrazeme karaktera koji se mogu ubrojiti u emotivno pozitivna ili negativna značenja, ovisno o riječi koja stoji uz sastavnicu *srce*. Drugu podskupinu antonimnih pragmafrazema čine priložni pragmafrazemi koji označuju da se nešto radi rado ili nerado, s lakoćom ili teška srca. Naziv ovome tipu frazema dala je A. Menac u svojoj najnovijoj knjizi *Hrvatska frazeologija* (2007).

a) *Pridjevni antonimni pragmafrazemi*

Njima se izriče čovjekov dobar ili loš karakter pomoću antonimnih pridjeva.

- ***człowiek małego // wielkiego serca*** – malodušan // velikodušan čovjek;
- ***gołębie serce // mężne serce*** – *golubinje srce* (nježnost, blagost) // *lavlje srce* (čvrstoća, snaga, hrabrost, muževnost);
- ***miękkie serce // twarde serce*** – osjećajnost // bezosjećajnost (*meko // tvrdo srce*).

b) *Priložni antonimni pragmafrazemi*

Ovi se pragmafrazemi u hrvatskome jeziku mogu prevesti kao priložne oznake načina i povezani su s pozitivnim ili negativnim emotivnim odnosom prema radu (što označuje početni glagol *robić - raditi*):

- ***robić coś z bijącym sercem // robić coś z ciężkim sercem*** – *raditi što rado // raditi što nerado*.

U drugim antonimnim pragmafrazemima pozitivni dio prevodi se bez sastavnice *srce*, a negativni dio ima u hrvatskome istu sastavnicu kao i poljski:

- ***robić coś z lekkim sercem // robić coś z ciężkim sercem*** – *raditi što s lakoćom, bezbrižno // raditi što teška srca*

3.1.2.5. *Neekvivalentni pragmafrazemi sa sastavnicom srce*

Jedan od kriterija klasifikacije pragmafrazema jest i njihova ekvivalencija u dva promatrana jezika, odnosno njihova različitost koja se može odnositi na formu ili na značenje u pojedinom jeziku.

- polj. ***mieć coś na sercu*** – *imati što na brizi, (na umu)*;
- hrv. ***imati što na srcu*** – nešto koga muči. Ovaj se primjer može ubrojiti u negativne pragmafrazeme.

Postoje i oblici koji su specifični samo za jedan jezik, npr. u hrvatskome

- ***srce je komu na mjestu*** označuje zadovoljstvo i spada u emotivno pozitivne pragmafrazeme. Nema ga u poljskom jeziku u takvom obliku.

Među pragmafrazemima sa sastavnicom srca pronašli smo i nekoliko onih koji imaju tu sastavnicu u poljskom jeziku, a nemaju nje u hrvatskome prijevodu:

- ***w głębi serca*** – *u dubini duše*;
- ***robić coś z lekkim sercem*** – *raditi što s lakoćom, bezbrižno*;

- *poryw serca* – emotivni poriv;
- *burza serca* – velika strast, uzbuđenje;
- *skolatane serce* – zbunjenost, prestrašenost;
- *serce komuś taje (topnieje)* – netko *se rastapa od miline*;
- *tracić serce dla kogoś, do czegoś* – prestaje *tko* voljeti *koga / što*.

3.2. Ostali organi i pragmatička polja intraceptivnih pragmeta i pragmafrazema

Nociceptorima se osjeća rad unutarnjih organa i općeg stanja ljudskoga organizma, napose su to receptori za osjet boli (Krković 1980). U jeziku se, međutim, ovi difuzni osjeti iskazuju različitim organima i dijelovima tijela kojima se pokazuju i pragmatička polja osjećaja (emocija) kao što su opozicije radost – žalost, uroda – neugoda, zadovoljstvo – nezadovoljstvo te ponašanje (ljenčarenje, zabrinutost) ili fiziološke pojave (sitost, *sytość* – glad, *głód*; čežnja, *nostalgia* – oguglanost, apatija, *obojętność*; bezosjećajnost, *bezcuciowość* – preosjetljivost, *nadpobudliwość*).

3.2.1. Negativni osjeti i osjećaji iskazani raznim organima

U opisima negativnih osjeta sudjeluju različiti unutarnji organi, a mogu se naći i dijelovi tijela. Npr. u **žalosti i zabrinutosti** stišću se unutarnji organi pa kažemo da osjećamo *kost (knedl) u grlu, stisak u želucu*. Od velike žalosti osoba *se* može *skameniti, ukočiti se*, u poljskom jeziku može se iskazati i sastavnicom *bol: zastygnąć z bólu*.

Aktiviraju se *suzne žlijezde* te iz njih izlazi tekućina koju nazivamo *suzama (łzy)*. Ista posljedica može se pojaviti u žalosti, ali i u radosti (*suze radosnice*). I *žlijezde slinovnice* luče slinu pa je sinonim za plač *slinjenje*.

Kad se osjećamo slomljeno, tužno, nesretno, žalosno ili očajno, to pokazuje i naše tijelo sljedećim pragmemima:

- *spuštanje glave,*
- *opuštanje mišića lica,*
- *pridržavanje glave i zakrivljanje lica dlanovima,*
- *kretanje amo-tamo,*
- *ljuljanje glave obuhvaćene objema dlanovima,*
- *čupanje kose,*
- *grčenje,*
- *izlučivanje suza,*
- *izlučivanje sline kroz nos i usta.*

Slične vanjske kretnje radimo i kad nas nešto fizički boli. Ako **boli glava**, *masiramo sljepoočice, uzdišemo, plačemo, stišćemo glavu rukama, svijamo tijelo, grčimo se*. Ako nas **boli trbuh**, *masiramo ga, svijamo se u obliku zametka, uzdišemo, plačemo*, ovisno o jačini bolova.

Isto tako kad smo **zabrinuti**, ponašamo se slično: osim *smrknutošću (koncentracija)*, zabrinutost pokazujemo *dizanjem obrva, zatvaranjem očiju, nervoznim kretnjama, hodom amo-tamo, uzdasima, lamentacijom i plačem*.

Paralingvistički pragmemi žalosti izražavaju se **glasovno**:

- *jecanje*,
- *uzdisanje*,
- *plakanje*,
- *ridanje*,
- *vikanje kroz plač*,
- *govor kroz plač*.

Pragmafrazemi u **žalosti** iskazuju se opisom različitih psihičkih stanja pomoću tjelesnih organa ili osjeta pa se oni mogu ubrojiti i u somatske frazeme:

- *stala je komu kost u grlu; kość w czyimś gardle stanęła*
- *osjećati knedl u grlu*,
- *osjećati kamen u želucu*,
- *kida se (puca) srce komu; serce se komuś kraje*.

GLAD je negativan osjećaj koji izaziva nervozu. Unutrašnjost nam se buni zvukovima:

- *krulji komu u crijevima (u želucu) – kiszki komuś marsza grają*.

Osjećaj LJUTNJE I BIJESA ubraja se u neugodne osjete, što se vidi u mimici lica i općem ponašanju tijela, ali se može iskazivati i jezično pomoću unutarnjih organa.

Negativan osjećaj LJUTNJE, UŽASAVANJA, NERVOZE vidi se u sljedećim pragmafrazemima:

- *želudac se komu okreće, netko osjeća kamen u želucu; coś komuś utkwilo (leży) w żołądku*
- *utroba je komu uzavrela; bebecy (wnętrzości) się komuś przewracają*
- *mozak je komu uzavro; ktoś upadł na mózg*
- *krv je komu uzavrela; krew się komuś burzy, krew komuś wrze*
- *ide mi (komu) tko na jetra (na żyłce); ktoś działa komuś na nerwy – netko je komu dosadan pa ga to ljuti;*
- *netko je pun żući – ktoś pelen goryczy – netko je ozlojeđen*.

Poljski pragmafrazemi osim navedenih uključuju još i sastavnice **crijeva** i **živce**:

- **kiszki się** komuś *przewracają* – **utroba** se komu *okreće od užasa*, *ljutnje i sl.*;
- *ktoś gra komuś na nerwy* – netko *ide komu na živce (na jetra)*, netko *nervira* koga;
- **nerwy** w kimś *grają (dygocą, drżą)* – netko *se sav trese od ljutnje (bijesa)*;
- **nerwy odmówiły** komuś *posłuszeństwa* – **živci** su komu *otkazali*;
- *być kłębkiem nerwów* – *kipjeti od bijesa*; *biti straszno ljutit*;
- **wątroba się burzy** komuś (w kimś) – **utroba** se komu *okreće*, u *nekome* raste bijes;
- *coś komuś pada (padło) na wątrobę* – *nešto* koga muči;
- *mieć coś na wątrobę* (iron. *na wątróbce*) – *biti uznemiren*, *ljutiti se*, *biti pun żući*;
- *(po)psuć komuś (sobie) wątrobę* – *iznervirati se*.

S jetrima su povezane i dvije poljske **eufemistične psovke** u kojima se jetra pojavljuju umjesto vraga: *Niech to wątroba weźmie! Niech go (cię) wątroba zaboli!*

Osim *żeluca*, *jetara*, *živaca* i *krvi* u poljskom se pojavljuje i sastavnica **utroba**:

- **bebechy (wnętrzości)** się komuś *przewracają*, što se u hrvatskome iskazuje *żeludac se komu okreće* – netko je jako *iznerviran* i *ljutit*. Ovaj hrvatski pragmafrazem izriče još i **gađenje**.

Kad komu **dosadujemo**, u njemu izazivamo **bijes**. Na poljskom se rabi sastavnica **brzuch**, a u hrvatskome **mozak**.

- *wiercić komuś dziurę w brzuchu* – *bušiti (kljucati) koga u zdrav mozak*.

Posljedica ljutnje može biti **żgaravica (zgaga)** i **ćir na żelucu (wrzody)**. Ovi medicinski nazivi bolesti mogu se uporabiti za nazivanje dosadne osobe koja nas nervira.

- Tako se za *dosadnjakovića* može na poljskom može reći da je **zgaga**, a na hrvatskome to je :
- *netko od koga se može dobiti ćir na żelucu*.

Kao što vidimo, bijes se metaforično iskazuje unutarnjim organima, ali i živcima i krvlju. Ove negativne emocije uspoređuju se u hrvatskom jeziku s

vrijanjem tekućine, prekretanjem želuca, kamenom u želucu, a u poljskome s *izokretanjem crijeva* ili *podrhtavanjem* uslijed nervoze.

Ako želimo da se netko **prestane nervirati**, kažemo:

- *neka te za to ne boli glava – niech cię o to głowa nie boli*. Ovim pragmafrazemom prelazimo na drugi tip frazema kojim se drugu osobu tješi, umanjuje joj se zebnja ili strah pragmafrazemom bez sastavnice organa:
- *ne boj se* (polj. *nie bój żaby*), *budi bez brige* (*nie martw się*).

BOL je neugodan osjet (emotivno negativan), doživljava se nociceptorima (receptorima za osjet boli). Bol se dijeli na fizičku i psihičku. U hrvatskom jeziku gramatički je muškog i ženskog roda, u poljskom je to imenica koja završava suglasnikom, ali dobiva samo muški gramatički rod (**ból**). Psihički oblik doživljavanja i izražavanja boli po intenzitetu je sličan fizičkoj boli, ali se naziva *patnjom*, *trpljenjem* (iz grč. *patein* = trpjeti). *Strpljenje* (*cierpliwość*) označuje da smo u mogućnosti ustrajno podnositi trpljenje, patnju i u oba jezika ima etimološki isti korijen (*trp-*; *cierp-*).

S. Skorupka razlikuje *ból dotkliwy* (*jaka bol*), *gwałtowny* (*nagla bol*), *nieznośny* (*nesnosna bol*), *ostrzy* (*oštra bol*), *piekący* (*bol koja peče*), *przejmujący* (*zabrinjavajuća bol*), *silny* (*jaka bol*), *straszny* (*strašna bol*), *strzykający* (*reska bol*), *szarpący* (*razdiruća bol*), *wyraźny* (*izrazita bol*), *nie do wytrzymania* (*neizdrživa bol*).

U oba jezika **fizička bol** može se povezati s pucanjem glave:

- *głowa komuś pęka z bólu*), a psihička se bol izražava s pucanjem srca
- *serce komuś pęka / kraje się z bólu* – *srce se komu cijepa od boli*.

Fizičku ili psihičku bol može se komu zadati (*zadać komuś ból*), a psihičku bol možemo s kim podijeliti da mu se olakša žalost: *dzielić z kimś ból*. Obje vrste boli mogu se ublažiti (*ukoić*, *uśmierzyć*, *złagodzić komuś ból*).

Netko *se* može *grčiti od boli/bola*, što se u poljskom jeziku iskazuje pomoću grčenja utrobe (*ból targa wnątrżności*), pri čemu bol postaje aktivni činitelj koji djeluje na organizam, dok se u hrvatskom to izriče povratnim glagolom stanja.

- čovjek *se grči od bolova*.

Personifikacija boli iskazuje se u poljskom jeziku i glagolima: *ból chwyta* (*hvata*), *dojmuje* (*zahvaća*), *dokucza* (*dosaduje*), *dolega* (*smeta*), *dopieka* (*muči*), *dławi* (*guši*), *dręczy* (*gnjavi*), *łapie* (*hvata*), *nie ustaje* (*ne prestaje*),

nurtuje (vrta), przejmuje (nervira), przesywa (prelazi), szarpie (razdire), trapi kogoś (muči).

Pragmafrazem *niech cię o to głowa nie boli* pokazuje da se i glagolom *boljeti* može iskazivati briga, nervoza, a to opet povezuje pragmafrazeme *boli* s pragmafrazemima *ljutnje*. Isto tako govori se: *serce mnie boli, dusza mnie boli (srce, duša koga boli)* – što ove pragmafrazeme povezuje sa žalošću.

Odbijanje ili rastanak u poljskom se jeziku može eufemistično iskazati priložnim kvantitativnim izrazom: *z bólem serca*, a u hrvatskom se to prevodi: *s velikim žaljenjem, jako nam (mi) je žao, teško komu pada* što...

Priložni pragmem *do bólu* također označuje veliku količinu emocije: npr. *szczery do bólu* prevodimo kao *nesnosno iskren, iskren do bola*.

Osim imenice *ból* u poljskom jeziku postoji i imenica *boleść* koja ima više značenja: *bolest, boleština, oboljenje; trpljenje, slabost; boljetica, bolna točka, rana na srcu.*

- *boleść duszy, serca – rana na duši* (na srcu);
- *krzyk (jęk) boleści – bolan krik;*
- *ktoś od siedmiu boleści – netko slabašan;*
- *być jak posąg boleści – otupiti (odrvniti) od boli;*
- *stać jak posąg boleści – biti shrvan od boli;*
- *słowa pełne boleści – bolne riječi, riječi koje zadaju bol;*
- *więc się w boleściach – svijati se (grčiti se) od <fizičkih> bolova.*

Posebna je i pragmatična imenica *bolączka – bolna točka*. Ona se povezuje s pragmemima *nerviranja*, s problemima koji nam zadaju brigu.

Poljski glagol *ubolewać* – u korijenu sadrži riječ *bol*, a znači suosjećanje u žalosti i nezadovoljstvo s kim ili čijim postupcima. Glagolski pridjev *bolejący* iskazuje osobu koja pokazuje žalost i trpljenje. Potonje dvije vrste riječi povezane su s emocijom žalosti i trpljenja boli.

Kada se svi ovi raznoliki oblici boli i patnje pokušaju svesti na zajednički nazivnik, postaje jasno da je njihova bit u nemoći uspješnog nadmašivanja vanjskih uzroka koji su jači od čovjekovih moći da te negativne utjecaje svlada ili barem neutralizira.

3.2.2. Pozitivni osjeti i osjećaji iskazani raznim organima

RADOST I UGODU osjećamo kad smo dobro raspoloženi, sretni, veseli. To nam omogućuju žlijezde koje proizvode različite «dobre» hormone (adrenalin, serotonin itd.).

Osjet uzgona (podizanja adrenalina, uznošenja) iskazuje se starom riječju koja je ista u poljskom i u hrvatskom jeziku: *radość / radost*. Prilog *rado* označuje dobrohotnost, želju za pružanjem pomoći. U poljskom jeziku ovaj prilog nije povezan s radošću, nego sa željom (*chętnie*), a iz toga se izvode *chęć* i *ochota*. Sinonim radosti u hrvatskom jeziku je *veselje*.

Skorupka navodi sljedeće **kolokate radosti**: *bezgraniczna, beztroska, błoga, doskonała, dziecinna, dzika, głęboka, gwałtowna, najwyższa, niebiańska, niesklamana, niesłychana, niewymowna, niezmqcona, niezmierna, oszałamiqajqca, ożywcza, wewnętrzna, żywiołowa radość, zatim radość czego ili z czego, nadalje – radość istnienia, uczuć, życia*.

Postoje *chwile, łzy, objawy, okrzyki, oznaki radości* ili *dreszcz, fala, nadmiar, szal, szczyt, uśmiech, wybuch radości*. *Radość* se može izazivati, buditi (*budzić, sprawić*), *radością dzielimy się, poimy się, tryskamy* (*radost możemy podijeliti s drugim, skacemo od radosti, napajamo se radošću, prštimo od radosti*).

Od radosti možemo *blistati, sjati, isijavati* (*błyszczec, jaśniec, jarzyć się, promieniowac radością / z radości*), čime se opisuje stanje organizma pri uzgonu i laganoj napetosti mišića. U poljskom jeziku od radosti se može i *kipjeti* (*kipieć z radości / radością*), što u hrvatskome označava negativan osjećaj (*kipi se od bijesa*).

Radost možemo osjećati u sebi pasivno (*doznawac, doświadczac*). Radost nas može ispunjavati ili osvjetljavati (*radość przepelnia, opromienia*).

U poljskom jeziku radost nas može razdirati (*rozpierać, rozsadzac*), može rasti, trajati i nestajati (*radość rośnie, wzrasta, trwa, znika*), može eksplodirati (*radość wybucha*). Tada je ona personificirana, aktivna.

Radost možemo činiti, pokazivati drugomu, opajati njome (*sprawic komus radość, napawac kogoś radością, okazywac, wyrażac radość*) ili ju dijeliti s drugim (*dzielic, podzielać czyjaś radość, podzielać się radością z kimś*) i tada smo mi aktivni u stvaranju radosti.

Međutim, radost možemo komu i pokvariti (*zatrutowac, zamqcac, hamowac czyjaś radość*) i tada također aktivno djelujemo na stvaranje negativne emocije u drugoj osobi.

U poljskom jeziku postoji šaljiva izreka *starość nie radość* (doslovno: starost nije radost) te poslovice *obiecanki cacanki, a glupiemu radość* (doslovno: pusta su obećanja radost za glupana, *obećanje – ludom radovanje*).

ZADOVOLJSTVO može imati različite pragmeme **ugode**.

Ugoda sitosti izražava se gestom *gladeńja trbuha*, što se na poljskom iskazuje sljedećim pragmafrazemima:

- *poklepać się po żołądku* – *pogladiti se po trbuhu*.
- *dogadzać brzuchowi* – ugađati *trbuhu*.
- *napchać* (zapchać) *czymś <sobie> brzuch* – *napuniti čime trbuh*.

Ugoda ljenčarenja na poljskom se iskazuje pragmafrazemom:

- *leżeć do góry brzuchem* – *dići sve četiri u zrak*;
- *pluć i łapać* – *ništa ne raditi, besposličariti*;
- *dogadzać sobie* može se na hrvatski prevesti kao *ugađati sebi*, što u oba jezika ima zajednički korijen ugode;
- **użivanje (użitek)** također je osjećaj ugode. Uživamo u čemu (u jelu, stvaranju, piću, ljenčarenju, odmaranju itd.). U poljskom jeziku ne postoji riječ za **użivanje**, što ne znači da Poljaci ne znaju uživati. Iskazuju to na druge načine, drugim leksemima i frazemima: *czuję się świetnie (doskonale)*, *mieć przyjemność*, *mieć pociechę*, *rozkoszować się*.

3.3. Doživljaj vremena iskazan u jeziku (temporalni pragmem i pragmafrazemi)*

Za razliku od prostora koji vidimo, vrijeme je svjesno neuhvatljiv osjet koji se nalazi u bazalnoj gangliji moždanoga centra. Zato smo jezične izričaje vremena svrstali u intrareceptivne oblike. No mora nam biti jasno da je naša neurofiziologija osjeta jedno, a nazivi osjeta iskazani jezikom nešto sasvim drugo. To je naglasila i A. Wierzbicka (1999) kad je opisivala boje. „Ljudska konceptualizacija boja koja se iskazuje u jeziku može biti ograničena neurofiziologijom vida, ali se nju ne može ni opisati niti objasniti pomoću neurofiziologije.“ (str. 449). Slično je i s osjetima. Imamo u mozgu sve centre pomoću kojih osjete doživljujemo, ali se u jeziku oni imenuju arbitranim znakovima, simbolima. Tako se vrijeme izriče najčešće prilozima, ali i drugim vrstama riječi kao što su zamjenice, imenice s prijedlozima, čak i pomoću nekih brojeva te na poseban način i glagolom. Sve te vrste riječi imaju zajedničku sintaktičku funkciju priložne oznake (polj. *okolicznik*) koja je povezana s predikatom.

* Članak "Temporalni pragmemi u komunikaciji" bio je kao referat oglašen 2002., a tiskan u Zborniku radova s Međunarodnoga znanstvenog skupa "Riječki filološki dani" br 5, Rijeka 2004., str. 429-438. za ovu knjigu izmjenjen je i dopunjen.

Naše spoznajno vrijeme vrlo je romantična kategorija jer se mjeri otkucajima ljudskoga srca. Taj je otkucaj naime jednak jednoj sekundi, a s njim je povezan i naš govor jer bez otkucaja srca ne bismo ni disali. Udisaj i izdisaj uzburkavaju zrak i stvaraju silu koja potiče zvučne valove na titranje i omogućuje nam uz ostale govorne organe izražavanje glasom. Emotivnost uzrokuje brži rad srca, a to se odražava na brže disanje, što rezultira isprekidanim govorom. Ako dišemo sporo, glas nam je treperav jer mu treba više vremena da iziđe iz usne šupljine. Takav glas odaje tužnu, uplakanu ili slabašnu, bolesnu i stariju osobu. Zato ne čudi da je vrijeme ujedno i odraz našega emotivnoga, zdravstvenoga i starosnog stanja.

Sam govor označuje nizanje izgovorenih riječi u vremenu pa kažemo da je govor temporalan i linearan niz govornih jedinica. Kako su te temporalne govorne jedinice i emotivno obilježene, to ih možemo nazvati *pragmemima*.

Prostor se doživljuje okom pa ga je čovjek prije spoznao i osvojio mjerama. A što je s vremenom? Kada je kategorija vremena osviještena i jezično opisana? Tek s osvajanjem verbalne komunikacije koja je ovisna o tijeku u vremenu. Po uzoru na ovladavanje prostornim odnosima *ispred-iza*, *iznad-ispod* i *desno- lijevo*, čovjek je uvidio da postoje vremenski odnosi: *prije*, *sada* i *poslije*, tj. prošlost, sadašnjost i budućnost; *prethodno*, *naknadno*; *ranije*, *u/na vrijeme*, *kasnije*; *brzo*, *polako*; *trajno*, *privremeno*, *povremeno*. To se odrazilo i u gramatici glagolskih vremena.

Osim što postoji izvanjezično vrijeme koje se dijeli na astronomsko (smjena godišnjih doba) i kalendarsko (mjerljivo dogovorenim jedinicama: sekundama, minutama, satima, danima, mjesecima i godinama), G. A. Zolotova je predložila četiri različita razumijevanja vremena. Prema njoj tako postoji: 1) objektivno, fizičko, prirodno vrijeme izvan jezika; 2) vrijeme u jeziku kao „višelinjski“ skup predikata podređen govornom subjektu u smislu prethodnosti, istovremenosti i naknadnosti; 3) individualno, perceptivno vrijeme govornika koji vrijeme može doživjeti ubrzano, usporeno ili uopćeno i 4) vrijeme recipijenta, slušatelja koje mu programira govornik (Zolotova 2002:11).

Da bismo mogli izdvojiti temporalne pragme, moramo shvatiti vrijeme istovremeno kao nadređen pojam i kao kriterij za opisivanje jezične vremenskosti.

Danilo Pejović filozofski pokušava opisati vrijeme kao „dimenziju slijeda bića jednog nakon drugog, bivanja stvari u promjeni njihova nastajanja i nestajanja. U svom opstanku biće biva i neprestano uzima nove likove, teži spram onoga što još nije bilo – budućnosti, ali čim ju u trenu dostigne, istodobno

prestige sadašnjost i ostavlja ju u prošlosti /.../. U 20. stoljeću fizikalni pojam vremena korigiran je općom specijalnom teorijom relativnosti Einsteina te u modelu četverodimenzionalnog prostora Minkovskog nema više apsolutne istodobnosti i vrijeme je svedeno na četvrtu dimenziju prostora“ (Filipović 1984:353). Dakle, vrijeme se definira pomoću kretanja u prostoru. Brzina je mjera toga kretanja. Entiteti koje vidimo kao statične, imaju niže brzine no što ih mi možemo uočiti, a vrijeme ima najveću brzinu kretanja, brzinu svjetlosti.

Mi vrijeme doživljujemo kao promjene. One mogu biti ciklične, kao npr. izmjena godišnjih doba. Otuda i etimologija riječi *vrijeme*: od *wert, što znači *vrtjeti*. (Gluhak 1993:685). Dok je zemaljsko vrijeme mjerljivo okretanjem Zemlje oko svoje osi i oko sunca, svemirsko vrijeme je apsolutno vrijeme kojemu, kao ni svemiru, ne možemo spoznati početak ni kraj. U nekim indoeuropskim jezicima, kako navodi Gluhak, ista riječ *wert označavala je i put, a to je linearno prolaženje prostorom u određenom vremenskom razmaku. Tako je vrijeme usko povezano s prostorom pa ne čudi definicija vremena kao četvrte dimenzije prostora.

U jeziku postoje različiti vremenski odnosi koji dobivaju svoje obilježavatelje. Jedno je realno i mjerljivo vrijeme dogovoreno kalendarskim jedinicama, a drugo je pragmatično vrijeme povezano s govornom situacijom, različito za govornika i za recipijenta. Postoji **gramatičko vrijeme** koje slavenski jezici iskazuju u glagolskim oblicima, zatim **kulturološko vrijeme** kojim raspolažu ljudi u zajednici povezanoj običajima u kulturi s jedinicama – kulturemima kao posebnom vrstom pragmema, **pragmatičko vrijeme** u komunikaciji te **semantičko vrijeme** koje se iskazuje priložima i priložnim oznakama.

Kako je teklo ujezičavanje takvih različitih vremenskih odnosa? Aristotel je prvi definirao vrijeme kao mjeru kretanja prema onome što je bilo ranije i što će biti kasnije. Ovo objektivno izvanjezično vrijeme kao kontinuirani niz točaka, gdje svaka zgoda u svako doba ima svoje određeno mjesto, tvori osnovu fizikalnog istraživanja vremena. Unutar njega sve se može mjeriti ako se u istom sustavu koordinata unaprijed odrede dimenzije, početna i završna točka niza (usp. Filipović 1984:23).

Vrijeme je povezano s brzinom, prolaznošću i kretanjem entiteta u prostoru. Zato se ono koristi u gramatici prvenstveno u glagolima koji su dinamična kategorija. Poljski se glagol zato i zove *czasownik* (polj. *czas* u hrvatskome znači *vrijeme*, dok je hrv. *čas* apokismata, homonim poljskomu). Prvotno značenje riječi *čas* bilo je: „ograničen odsječak vremena“ (Gluhak:172), sa sinonimima: *tren*, *trenutak*, *hip*. On je povezan s brzim kretanjem, hitanjem,

žurbom pa su iskazi: *žurim se, nemam vremena, u stisci sam s vremenom* (polj. *spieszę się, nie mam czasu, czas kogo nagli*) osnovni vremenski pragmemi koji u komunikaciji nisu povezani s izbrojivim vremenom, nego s nervoznim stanjem prezaposlenoga čovjeka koji ima malo vremena da posao završi.

Temporalni pragmemi mogu imati različite leksemske i frazemske oblike iskazivanja vremena.

3.3.1. Pragmemi i pragmafrazemi iskazani realnim (mjerljivim) vremenskim komponentama

Realno mjerljivo vrijeme sa svojim jedinicama može poslužiti za formiranje pragmeta i pragmafrazema u kojima ti vremenski leksemi dobivaju emotivno, a ne realno značenje. Razlikujemo tako pragme s mjerljivom vremenskom komponentom iskazane kalendarskim vremenom obilježenim većim jedinicama: danima, mjesecima, godinama, stoljećima, tisućljećima s jedne strane te sekundama, minutama i satima kao manjim jedinicama s druge strane. Sat se u hrvatskom jeziku može podijeliti na polovine i četvrtine (npr. *četvrt, pol, tričetvrt osam*), dok se u poljskome dijeli na polovine (*wpół do ósmej = pola osam*), a četvrtine se izriču brojem (*piętnaście po wpół do ósmej, za piętnaście ósma; piętnaście po ósmej*). Da bi ovi kulturološki određeni nazivi za dijelove sata postali pragmemi, treba im dodati emotivne situacijske parametre. Kada npr. kažemo *samo sekundu (minutu)*, izražavamo se mjernim jedinicama vremena, ali ne mislimo doslovno na mjerljivo vrijeme od jedne ili od šezdeset sekunda. Pragmafrazem *samo minutu molim* pokazuje da će radnja koju vršimo potrajati pa primatelj treba imati strpljenja i pričekati da se ona završi. Kad smo npr. kod zubara koji nam buši svrdlom po zubu i počinje nas boljeti, on može reći *samo još sekundicu (izdržite)*. Ako se radi npr. o ispitaniku koji se ne može sjetiti odgovora, on može reći: *samo sekundu (da se sjetim ...)*. Poljski pragmem u deminutivnom obliku *sekundkę, sekundeczkę* u poljskom jeziku ukazuje na govornikovu želju da recipijent strpljivo pričekava jer radnja neće dugo trajati. U hrvatskome se to može prevesti prilogom nemjerljiva vremena kao: *sad ću ja, samo što nisam*. Tako vidimo da je vrijeme povezano s ponašanjem u raznim kulturama pa temporalni pragmemi postaju kulturemi. U ruskoj kulturi postoji kulturem *posedim minutočku* kojim se označuje trenutak koncentracije prije puta da se smireno promisli je li se što zaboravilo te da se psihički pripremi za promjenu prostora.

Temporalni pragmemi mogu imati i oblike sata, dana, noći, godina, naročito kad se redupliciraju ili rabe u množini, ali tada nemaju značenje

realnoga vremena: *čekati satima i satima, potrošiti godine i godine, razmišljati danima, raditi danju i noću, misliti o čemu dan na dan, vrijediti i dandanas, prolazi dan za danom, čitati za dugih večeri, dolaziti u sitne (kasne) sate* (polj. *czekać godzinami, spędzić lata, pracować dniami i nocami, myśleć o czymś dzień w dzień, warte po dziś dzień, leci dzień po dniu, przychodzić w późną (w białą) godzinę*). Za razliku od prethodnih kratkotrajnih pragmeta, ovi primjeri pokazuju individualni osjećaj duljenja vremena, dugog trajanja nekog događaja i takvo vrijeme ima negativno obilježje otezanja, dosade, mukotrpnog provođenja vremena uza što itd. Takav individualan osjećaj vremena iskazuje se u hrvatskome jeziku ponavljanjem (*danima i satima, godinama, godine i godine*), a u poljskom instrumentalom množine (*dniami, godzinami, latami*). I u hrvatskome se može ponavljanje čega iskazati instrumentalom (*godinama, satima, mjesecima*). Ove se vremenske jedinice ne shvaćaju doslovno, označavaju emotivan individualan osjećaj vremena.

Vremenskim se odsjecima može iskazati npr. neuspjeh, nesreću pomoću nazivanja dana u tjednu (*crni petak*), dok se isto značenje u poljskom naziva *feralny dzień* (dan peha). I u hrvatskome možemo reći: *danas cijeli dan imam peh, danas me cijeli dan prati peh*. Dok u hrvatskome zalihu ostavljamo *za crne dane*, u poljskome to činimo *za crne sate* (*zostawić/zostawiać coś na czarną godzinę*).

Trajanje dana također se može individualno rasporediti i podijeliti na *dan i noć* od čega je nastalo prilog *danonoćno* (tj. dugotrajno). U poljskom jeziku ta se dugotrajnost iskazuje instrumentalima množine: *dniami i nocami* ili reduplikacijom *dzień w dzień, noc w noc* ako se radi o čestom ponavljanju i trajanju radnje.

3.3.2. Pragmemi i pragmafrazemi s individualnim (nemjerljivim) vremenskim komponentama

Temporalnim pragmemima iskazivanima pomoću nemjerljivih elemenata vremena pokazujemo npr. da ćemo brzo što učiniti. Kratkotrajnost se tako iskazuje nemjerljivim jedinicama *tren, trenutak, čas, časak, hip, moment* ili priložnom sintakmom *samo malo* (engl. *just a moment*). Poljski jezik i ovdje rabi deminutivizirane pragme koje kojima se još jače obrzava osjećaj protjecanja vremena: *proszę chwilkę poczekać, chwileczkę, chwilunię, momencik*. I u hrvatskome smo vidjeli samo dva deminutivna oblika (*tren/utak* i *čas/ak*).

Ako želimo npr. u tramvaju doći do izlaza na kojemu je gužva, reći ćemo: *samo malo* i nježno dotaknuti ruku ili rame osobe koja nam se treba maknuti.

Samo malo označuje vremensku i značenjsku relaciju *uskoro silazim, molim da mi se maknete s vratâ*. U poljskom jeziku to će se iskazati isprikom *przepraszam*, a dodir će biti nepotreban. Značenje će biti: *oprostite što vas moram zamoliti da se maknete s vratâ*. Ovim kratkim pragmafrazemom *samo malo* pokazujemo kako se jezičnom ekonomijom u konkretnoj situaciji može izbjeći tumačenje na dugačko i na široko što želimo. U komunikaciji često za to nema vremena pa su ovakvi kratki pragmemi i pragmafrazemi spas.

Dijelovi dana koji nisu izmjerljivi i u svakom jeziku drukčije su raspoređeni, kao npr. *zora, jutro, sumrak, večer, noć* (polj. *zorza, rano, zmierzch, wieczór, noc*), mogu dobiti pragmafrazemsko značenje dugotrajnosti i neugode, nepristojnosti ili neprikladnosti (npr. *od zore do mraka, od jutra do sutra* znači *dugo čekati; doći u cik zore / u praskozorje / pred jutro* znači *doći jako rano, dok još svi spavaju; doći komu u doba ručka* označuje nepristojno ponašanje strane osobe, ali i individualno vrijeme koje varira ovisno o kulturi kada se jede taj glavni dnevni obrok). U poljskom jeziku postoji sličnost u frazemačkoj podjeli dana. Tako pragmafrazem *od rana do wieczora* označuje vrijeme koje se recipijentu čini dugim. *W porzę obiadowej* je vrijeme povezano s kulturom jedenja glavnoga obroka i razlikuje se kroz povijest, kao i u hrvatskom jeziku. *Przyjść do kogo w porzę obiadowej* također predstavlja neuljudan čin smetanja u mirnom obiteljskom uživanju obroka. U oba jezika ne postoji frazem *u doba doručka ni u doba večere*, ali se može reći *za vrijeme večere, za vrijeme doručka se što dogodilo* (polj. *w czasie śniadania, w czasie kolacji coś się stało*). To ipak nije frazeologiziran odnos prema vremenu. U oba jezika postoji pojam *sumraka* (polj. *zmierzch*) koji se može pragmatički, preneseno koristiti ne samo kao završetak dana, nego i kao završetak jedne kulture (npr. *sumrak grčko-rimske civilizacije, sumrak antike, sumrak kapitalizma* itd.). Ponavljanje neke radnje večerima i na poljskom se jeziku iskazuje instrumentalom množine (*wieczorami*), ali se može rabiti i jednina (*wieczorem coś robić; raditi što navečer*). Ako kažemo *raditi što večerima*, označuje to da se svaku večer ponavlja neka radnja i da ona već dugo traje.

Opozicijskim prilozima *davno – nedavno, odavno/oduvijek – odnedavna*, (polj. *dawno, niedawno, oddawna, odniedawna, z dawniendawna*) vrijeme dijelimo na dva dijela s obzirom na naš trenutak proživljavanja vremena. Davno je ono što je od nas vremenski udaljeno i prošlo, a nedavno je ono što se dogodilo u našoj bliskoj prošlosti. Temporalni pragmemi ovoga tipa pokazuju antropocentričnost govornika u ocjenjivanju vremena protekloga u prošlosti. U oba jezika postoji vremenska sintagma *bliska budućnost (bliska przyszłość)* i *daleka budućnost (daleka przyszłość)*. Prva znači nešto uskoro ostvarivo,

dok za drugu možemo reći da ne znamo kada će se dogoditi, hoćemo li uopće doživjeti njezino ostvarenje.

Pragmem *obećanje* (*obietnica*) u sebi sadrži buduće vrijeme u kojemu se treba izvršiti obećano i to je moralna kategorija za onoga tko nešto obećava. Pragmafrazem *pusta obećanja* označuje veliku količinu obećanja, *prazna obećanja* su ona za koje i primatelj zna da se neće nikada izvršiti, a *lažna obećanja* su ona za koje njihov autor zna da ih on neće ispuniti. Svaki od ovih triju vrsta obećanja sadrži vremenski element *nikada* jer su to obećanja koja se izgovaraju, ali se nikada ne izvršavaju. *Dati <časnu> riječ* znači isto što i *obećati*, ali je u to utkana moralna obveza za izvršenje izrečenoga. U pragmafrazemu *časna riječ* (polj. *słowo daje*) krije se značenje *kunem se da je istina to što govorim*.

3.3.3. Gramatički temporalni pragmemi i pragmafrazemi

To su pragmemi i pragmafrazemi koji se iskazuju kroz morfološke gramatičke kategorije kao što su oblici vremena (npr. *aorist* je prošlo svršeno vrijeme, *imperpekt* označuje prošle nesvršene radnje), tvorbene kategorije kao npr. *inchoativnost* (započinjanje ili završavanje radnje: *zaigrati, odigrati; zapjevati, otpjevati*), semantičke kategorije kao što je *kvaliteta* i *kvantiteta radnje* (tzv. *glagoli kretanja: plivati – ploviti, dovesti – voziti, donijeti – nositi, letjeti – lijetati; svršenost* i *nesvršenost* glagolske radnje: *dovesti – dovoziti, prositi – isprositi*). U poljskom jeziku potonja je kategorija povezana s količinom i *smjerom kretanja* pa tako npr. glagol *chodzić* označuje povratni smjer kretanja s dodatnim vremenskim ponavljanjem (npr. Dziecko *chodzi* do pierwszej klasy. Pociąg do Krakowa *chodzi* parę razy dziennie). U oba poljska primjera radi se o često ponavljanoj radnji. Ponavljanje u određenim vremenskim razmacima može se u hrvatskom jeziku iskazivati posebnim oblicima *ljeti, zimi* (polj. dijalektalno: *lecie, zimie*) kojima se označuje ponavljanje događaja svake godine u isto doba i znači: *svakoga ljeta, svake zime, uvijek ljeti, uvijek zimi* (npr. *Ljeti* nisam u Zagrebu. *Zimi* pada snijeg.). U poljskom se jeziku rabe okoštali instrumentalni oblici imenica *lato, zima* u tom vremenskom značenju (*Latem jeżdżę nad morze. Zimą lubię jeździć na nartach*). Tako su doba godine povezana i s glagolima.

U nekim jezicima postoje dva oblika sadašnjega vremena: *blisko*, koje se događa *sada*, tj. u vrijeme govorenja (npr. engl. *praesent continuous*) i *uobičajeno*, koje se događa često (engl. *praesent simple*). Uobičajeno (habitualno) vrijeme odnosi se na radnje koje se ponavljaju ili se nikada ne događaju i uz glagole toga tipa stoje priložne zamjenice *uvijek* (polj. *zawsze*),

nikada (polj. *nigdy*). U engleskom jeziku habitualno vrijeme prezenta slično je poljskim glagolima kretanja s ponavljanom radnjom i uz njih stoje oznake *every day* (svakodnevno), a uz *praesent continuous* stoji prilog *now*. U hrvatskom jeziku nema takve razlike za glagolski prezent (npr. Svaki dan *idem* u kupovinu. Danas *idem* na predavanje). Razliku u vremenu ponavljanja radnje iskazujemo priložima vremena.

Poseban oblik vremena je *gramatičko vrijeme* koje se u oba uspoređivana jezika ostvaruje kroz aspekt glagola (od svršenoga se može napraviti nesvršeni oblik tvorbenim formantima), a glagolska vremena morfološka su kategorija vidljiva u fleksijskim nastavcima. Takva glagolska vremena pokazuju na vremenskoj osi semantički odnos između događanja radnje i govorenja o njoj. Razlikuje se *sadašnje vrijeme* kao paralelizam radnje i govorenja o njoj, *prošla vremena* (perfekt, aorist, imperfekt, pluskvamperfekt) kao događanje radnje prije govorenja te *buduća vremena* (futura I. i II.) kao događanje radnje poslije govorenja.

John Lyons predlaže drukčiju klasifikaciju vremena jer trenutak govorenja može pripadati ili prošlosti ili budućnosti pa se tako omogućuju sljedeće dihotomije: *prošlo* i *neprošlo* vrijeme, *buduće* i *nebuduće* vrijeme te *sadašnje* i *nesadašnje* vrijeme (Lyons 1976:338/339). Slično razmišljanje nalazimo i u poljskom jeziku gdje nema sadašnjega vremena u svršenim glagolima jer se smatra da završena radnja može imati samo prošlost. Zato se buduće vrijeme svršenih glagola iskazuje fleksijskim nastavcima za prezent. Isto je i u kajkavskom narječju pa npr. temporalni pragmem pozdrava *vidimo se* zapravo označuje futur – *vidjet ćemo se*. U poljskome jeziku funkcionira pozdrav *na razie* koji označuje skori ponovni susret (u prijevodu: *za sada* sa značenjem: *za sada se rastajemo, ali ćemo se uskoro opet vidjeti*).

Vremensku kategoriju sadrže i neke glagolske podštapalice koje rabimo kod autocitiranja nekoga događaja iz prošlosti. U hrvatskome se tako kao podštapalica (automatizirani pragmemi) obično rabi aorist *reko(h)*, a u poljskome prezent *mówię, powiadam* (Pintarić 2002:224, 231).

Poseban tip vremenskoga gramatičkoga pragmemata jest tzv. *gnomski prezent* za radnju koja se dogodila u prošlosti. Isti se rabi u poljskom i u hrvatskom jeziku: *Vraćam* ti se ja tako *jučer* kući, a kad tamo, *čeka* brat (polj. *Wracam ci ja wczoraj* do domu, a tam *czeka* brat.). Takav gnomski prezent predstavlja temporalni pragmem pomoću kojega govornik želi potaknuti zanimanje slušatelja za svoj iskaz. Osim što rabi gramatičko vrijeme koje nije adekvatno, govornik dodaje temporalnom pragmemu još i intrigantnu intonaciju kojom kao da kaže: *zamisli što se jučer dogodilo!* Pravo vrijeme događaja pokazano

je prilogom (*jučer*), a gramatičko vrijeme (*vraćam se, čeka*) funkcionira kao pragmem iznenađenja.

3.3.4. Semantičko vrijeme u pragmemima i pragmafrazemima

Semantičko se vrijeme može iskazati i drugim vrstama riječi, a ne samo glagolima. Tu su prilozi, obično u opozicijskim vrijednostima kojima se vrijeme shvaća kao tijek ili brzina prolaženja: *brzo – polako; često – rijetko; nikada – katkada, povremeno; privremeno – trajno; kraće – dulje; već – tek, istom; prije – kasnije; kad-tad; na početku – na kraju; rano – kasno* itd. (polj. *szybko – po woli; często – rzadko; krócej – dłużej, już – dopiero; prędzej – później; na początku – na końcu*). Poljski gramatičar Henryk Zwolski uočio je da je njihova funkcija modificiranje vremenskoga iskaza govornika pa je takve vrste riječi nazvao *modulantima*.

Prilog *upravo, baš, netom* (polj. *właśnie*) nema para i označuje trenutačno izvršenje svake radnje u sadašnjosti koja je bliska prošlosti (*upravo je došao, baš je otišao, upravo pjeva, baš je počeo pjevati*; polj. *właśnie przyszedł, właśnie odszedł, właśnie śpiewa*). Iz primjera se vidi da ovaj prilog u poljskom jeziku može stajati uz svršene i nesvršene glagole u prezentu, perfektu i futuru, dok u hrvatskom jeziku može stajati uz nesvršene glagole u prezentu i svršene glagole u perfektu, a za glagole s radnjom u futuru mora se izreći inhoativni element: *upravo će početi / završiti s pjevanjem (pjevati)* ili svršeni glagol s prefiksom kojim se označuje početak radnje: *upravo će **propjevati***.

Za razliku od priloga *upravo*, prilog *baš* ima dodatno značenje partikule za naglašavanje: *baš si lijepa*. Tada nema vremenskoga značenja i može stajati uz druge priloge: *baš dobro*, uz zamjenice: *baš ti hvala*, pa i uz pomoćne glagole u imenskome predikatu: *baš je <bilo> lijepo, baš će biti dobro*.

Veznik *tek (tek što)* (polj. *dopiero, dopiero co*) pokazuje vremensku kategoriju trenutačne završenosti radnje pa obično stoji uz glagole prošloga vremena: *tek je prošao ponedjeljak; tek je stigao, a već mora ići; tek što (samo što) je diplomirala, a već se zaposlila* (polj. *dopiero minął poniedziałek; dopiero przyjechał, a już musi iść; dopiero co skończyła studia, już zaczęła pracować*). Vidimo da je prilog *tek* često povezan sa svojom suprotnošću *već* i u rečenici funkcionira kao veznik. U poljskom jeziku taj zrcalni odnos imaju veznici *dopiero co – już*.

Umalo, zamalo također su vremenski prilozi koji kazuju da se radnja iz predikata nije dogodila, ali je malo nedostajalo da se dogodi, npr. *Umalo/zamalo nisam pala*, polj. *Omal się nie przewróciłam.*)

Trenutačnu završenost ima i prilog *netom* (polj. *dopiero co, tylko co*) i obično stoji uz glagolske pridjeve trpne kao atribut u subjektivnom skupu ili u imenskome predikatu (*netom završeni skup, skup koji je netom završen*).

Čim (polj. *jak tylko*) kao veznik ima vremensko značenje dvostruke radnje od kojih će se druga dogoditi odmah po završetku prve (npr. *Doći ću čim se najedem*, polj. *Przyjdę, jak tylko zjem*).

Odmah, začas prilozi su vremena uz koje se u hrvatskom jeziku rabi predikat u futuru (*Odmah ću doći*). Glagoli uz njih mogu biti svršeni i nesvršeni. Katkad se vidi natpis na vratima radnje ili prodavaonice *Dolazim / vraćam se odmah*. Takvi su glagoli u obliku prezenta, nesvršeni su, a označuju da će se radnja dolaska ili povratka dogoditi u kratkom vremenskom roku. U poljskom jeziku futur se iskazuje prezentskim nastavcima svršenih glagola, no ovakav će natpis glasiti: *Zaraz wracam* (tj. isto s nesvršenim glagolom), iako bi ispravno bilo *Zaraz wróce*.

Načas (polj. *na chwilę*) je vremenski prilog kojim se označuje kratak vremenski odsjek (*Načas sam pomislila da si dobar*; ili *Načas mi se učinilo da ne lažeš*, polj. *Na chwilę pomyślałam, że jesteś grzeczny* ili *Na chwilę wydawało mi się, że nie kłamiesz*). Ovaj se prilog spaja s predikatom *učinilo mi se, pomislio/la sam*, iza njega slijedi zavisna subjektivna rečenica (da je istina to što mi se činilo) koja pokazuje suprotno od izrečenog u njezinu predikatu glavne rečenice: ali tako nije, ali sam se prevario/la.

Učas Anić definira sinonimima *smjesta te odmah potom* (str. 1644), čime je označen brz vremenski slijed nakon neke radnje.

Vremenski prilog *opet* (polj. *znów*) pokazuje ponavljanje radnje i pozitivno ili negativno emotivno značenje postiže tek uz glagol u prošlom, sadašnjem ili budućem vremenu (*opet je došao, opet dolazi, opet će doći; znów przyszedł, znów przychodzi, znów przyjdzie*). Moguće je ponavljanje priloga koje onda ima pojačano i emotivno (uglavnom negativno) značenje, čak može značiti i ljutnju što se nešto događa neprestano iznova. *Iznova* i *ponovno* prefiksalni su oblici ponavljanja radnje. Ova su dva priloga izvedena iz glagola *ponavljati, obnavljati*, tj. *stvarati iznova*. Prilog *opet* derivira glagol *opetovati*, što znači: *opet činiti*.

Vremenski prilozi *tada, onda, onomad* (polj. *wtedy, ongiś*) te *sada* (polj. *teraz*) odnose se na vrijeme povezano s vremenom govornika. *Sada* se odnosi na vrijeme u kojemu govornik aktivno sudjeluje, a ostali primjeri odnose se na bližu ili dalju prošlost ili budućnost (*tada, tj. u tom slučaju će ostati bez posla*).

Prilozi vremena *jučer, danas, sutra* (polj. *wczoraj, dzisiaj, jutro*) povezani su s prošlošću, sadašnjošću i budućnošću i ovise o govornikovom vremenu. Hrvatski pragmafrazemi *malo sutra (malo morgen)*, uz gestu proširenja donje

vjeđe kažiprstom, označuje neslaganje slušatelja s onim što je govornik izrekao ili odbijanje njegova iskaza, kao i nemogućnost da se dogodi ono što govornik smatra da je moguće.

Oblici *jutros, večeras, noćas, zimus, ljetos* zbog staroslavenske deiktične zamjenice *-sb* (taj, ovaj) imaju dodatno vremensko značenje povezano s vremenom govornika: *ovoga jutra, ove večeri, ove noći, ove zime, ovoga ljeta*. Iza njih mogu stajati predikati u prošlosti ili u budućnosti (*ove noći padala je kiša, noćas je padala kiša; ove će noći padati kiša, noćas će padati kiša*, polj. *Owej (minionej) nocy padał deszcz. Tej nocy będzie padał deszcz*). Iz navedenih primjera vidi se da sufix *-s* može označiti prošlu kao i buduću vremensku odrednicu (ovdje *noć*). Stari oblik uporabe staroslavenske zamjenice pokazuje dalmatinska božićna pjesma *U se vrime godišća* koju su štokavizirali kao *U to vrijeme godišta*. U poljskom jeziku ta se zamjenica realizirala kao *-ś* u prilogama *dziś, dzisiaj* te u čestitci za Novu godinu: *Do siego roku* (Brückner 1957:8).

Prilozi *paralelno, usporedo s čime*, polj. *wraz z czymś* povezani su s nekim činom i pokazuje da se dvije radnje odvijaju istovremeno. Iskazuje se prostornim relacijama, a može ukazivati i na vremenske odnose. Slično značenje imaju prilozi *istovremeno, u isti čas, u isto vrijeme* (polj. *współcześnie, współrzędnie, w tym samym czasie, w ten czas*).

Katkad, kadgod, kadšto, ponekad prilozi su vremena čija se radnja odvija povremeno i isprekidano.

Dihotomija *davno – nedavno* (polj. *dawno – niedawno*) označuje veliku udaljenost vremena unatrag od vremena govornika i suprotnost, vrijeme radnje blisko govornikovom vremenu. Može u poljskom imati i oblik komparativa *dawniej* i tada se odnosi na *ranije, prije* govornikova vremena (npr. *Dawniej lepiej widziałam. Prije sam bolje vidjela.*)

Odjednom, najednom i naglo (polj. *nagle*) prilozi su koji ukazuju na inhoativnost, početak neke radnje koja se naglo dogodila i nju reprezentira inhoativni glagol u prošlom vremenu ili u prezentu (*odjednom je zapucao ili odjednom zapuca*). No i radnja iskazana inhoativnim glagolom u prezentu znači da se ta radnja već dogodila pa je to gnomski ili narativni prezent. Isto značenje imaju prilozi *naglo, najednom*, ali njihova je distribucija nešto drugačija: *Naglo ustane* znači da je subjekt reagirao unutar već poznate situacije. U primjeru *Najednom se pojavio* radnja glagola predikata nije predviđena, a subjekt je brzo krenuo izvana prema unutra, u novoj situaciji.

Naglu radnju koja se još nije završila, ali joj nedostaje samo malo vremena iskazuje prilog *skoro, gotovo (skoro će osam sati)*. Može se odnositi i na

radnju koja se nije dogodila, ali se mogla dogoditi: *skoro je pala*. U primjeru *Gotovo uvijek je bio besprijekoran*, vidi se da govornik želi svoju tvrdnju ipak ograničiti i ostaviti za slučajeve kada ona nije posve istinita.

Opozicija *često – rijetko* (polj. *często – rzadko*) pokazuje vrijeme vezano za govornika koji neku radnju ponavlja brže ili sporije u vremenu. Ovi prilozi pokazuju i ritam događanja radnje u određenim vremenskim razmacima.

Prilozi *uvijek (zawsze)* i *nikada (nigdy)* pokazuju tzv. **habitualno (uobičajeno) vrijeme** kao posebni oblik vremena koje je neograničeno ili neostvarivo pa tvori *svevremenskost ili omnitemporalnost*. Ljiljana Šarić obrađuje tako niz priloga kao poopćenih vremenskih kvantifikatora u kojima je sadržana uobičajena radnja, radnja koja se ponavlja ili ona koja se nikada ne događa (npr. *često, uvijek, uglavnom / rijetko, katkad, ne uvijek, nikada*) (2002:274-286).

Deiktične (pokazne) zamjenice *tada/onda/nekada – sada* (polj. *wtedy/ ongiś – teraz*) također se odnosi na trenutak sadašnjosti (govornikovo vrijeme) i trenutak prošlosti.

Zamjenice *nekada, ponekad, katkada, gdjekada, povremeno* (polj. *niekiedyś, czasem*) označuju neodređeno i rijetko događanje radnje.

Samo jednom, jednom kao nijednom pragmafrazemi su koji govore da se nešto može dogoditi ili se dogodilo bez ponavljanja. Iskazuju se brojem kao vrstom riječi. Početak bajke iskazuje se glagolom u prošlom vremenu te brojevnim prilogom koji se odnosi na neodređeno vrijeme *Bilo jednom.../ Jednom davno ...* U poljskom jeziku u tom se značenju rabi neodređena zamjenica: *pewnego razu, pewnego dnia*. To pokazuje da broj *jednom* zapravo označuje neodređenu zamjenicu, slično kao i *jedan* (kada znači *neki, neodređen*).

Od iskona (oduvijek, od vjkada, od početaka, u počecima) (polj. *od zarania, u zarania*) priložna je oznaka iskazana prijedlogom i imenicom koja u hrvatskom jeziku može biti u genitivu jednine ili množine te u lokativu množine, a u poljskom u genitivu jednine. Takvo vrijeme omeđeno je imaginarnim sveopćim početkom izrečenim npr. u vjerskom nazivu *istočni grijeh*, tj. grijeh od iskona, odnosno medicinski rečeno, pogriješka u genima.

Večer prije sljedećega dana naziva se u poljskom jeziku prilogom složenim od dvaju prijedloga i imenice: *wprzeddzień*, a u hrvatskome se rabi prilog sastavljen od prijedloga i imenice *uoči* (tj. neposredno prije ili večer prije nekog događaja).

Mnoge imenice, posebno nazivi rodbinskih odnosa, sadrže u sebi vremenski odnos. Npr. *djed – pradjed – šukundjed (dzadek – pradziadek –*

prapradziadek) pokazuju odnos sličan kao glagolski perfekt–pluskvamperfekt i davno prošlo vrijeme. Suprotno tome imenica *zaručnica* (polj. *narzeczona*) označuje futur od imenice *žena* (Palemer 1971:194). Isto tako npr. *pokojnik*, *mrtvac* (polj. *nieboszczyk*) podrazumijeva prestanak života čovjeka iako vremenska komponenta nije vidljiva u površinskoj strukturi riječi.

Imenice *razdoblje*, *period*, *epoha*, *era*, *eon* (polj. *okres*, *czas*, *period*, *epoka*, *era*) sinonimi su za omeđen vremenski odsjek u kojemu se dogodilo nešto značajno za čovjeka, njegovu povijest, kulturu, civilizaciju. U hrvatskoj imenici *razdoblje* sadržan je korijen riječi *doba* u kojem također postoji semantem ograničenog vremena kakve pojave (npr. *doba dana*, *doba mladosti*, *ledeno doba*, *doba demokracije* itd.).

Imenice koje u sebi sadrže inhoativnu semantičko-gramatičku kategoriju su sljedeće: *početak*, *nastanak* (*początek*, *powstanie*) – *svršetak*, *završetak*, *kraj*, *prestanak* (*koniec*); *začće* (*poczęcie*).

Semantičko vrijeme u glagola kao dinamične kategorije sadržano je u njegovoj morfološkoj kategoriji aspekta koju Urbańczyk naziva *selektivnom kategorijom* (1976:148), koja se provlači kroz sve morfološke paradigme i u infinitivu, a ne iskazuje se morfološkim nastavcima kao vrijeme. To je kategorija svršenosti, nesvršenosti, iterativnosti. Već smo u gramatičkom vremenu objasnili kako se sadašnje vrijeme u poljskom jeziku smatra radnjom koja traje pa ga ne mogu imati svršeni glagoli (kod kojih je radnja završena). Zato se u poljskom (i u kajkavskom dijalektu hrvatskoga jezika) prezentski nastavci svršenih glagola koriste za iskazivanje budućega vremena jer se za prezent ne mogu rabiti.

Osim glagolskih vremena postoje glagoli kod kojih je vidljivo vrijeme, npr. *čekati/dočekati/dočekivati/pričekati*, *kasniti/zakasniti*, *ne dolaziti/ne doći*, *ne stići na vrijeme*, *dolaziti/doći/stizati na vrijeme* i sl.

Frazeologizirani temporalni pragmemi izgubili su vremensku komponentu u površinskoj strukturi, ali im je ona ostala u dubinskoj, semantičkoj strukturi. Tako npr. frazem *navrat-nanos* (polj. *na leb-na szyję*) označuje veliku žurbu, radnju nabrzinu. Frazem *biti u zaostatku* (polj. *być do tyłu z czymś*) temporalni je pragmafrazem iskazan prostornom slikom (*zaostajati*, *biti zadnji u redu*, *biti na kraju reda*) koji je poprimio vremensko značenje: ne stizati na vrijeme što napraviti. Frazem *biti na repu događaja* također rabi prostornu sliku (*rep je zadnji dio tijela u životinje*), ali i vremensku (*događaj je ono što se dogodi u vremenu*), a u konačnici iskazuje sasvim drugo značenje: neinformiranost, slabu informiranost, informaciju koja ne stiže na vrijeme.

Kad kažemo da je *koga pregazilo vrijeme*, mislimo da on više ne prati suvremeni tijek vremena, ne živi u skladu sa suvremenošću, nego u svome

svijetu *gdje je vrijeme stalo*. Ako netko ima previše slobodnoga vremena (kao npr. neki umirovljenici), za njega je vrijeme neprijatelj i treba ga „ubiti”. Stariji ljudi tako pitaju jedan drugoga: „Kako ubijaš vrijeme?” (polj. *Co robisz dla zabicia czasu?*).

Temporalni pragmemi i pragmafrazemi mogu pokazivati i negativan ili ironičan odnos prema mlađariji: *šmrkavac/šmrkavica, balavac jedan/balavica jedna* (polj. *smarkacz/smarkula*); *još miriši po majčinu mlijeku, a već se pravi važan* (polj. *jeszcze mu mleko cieknie pod nosem, a już się popisuje*). Vrijeme je ovdje slikovito izraženo izgledom osobe ili njegovim najranijim uzrastom (*imati šmrklje/bale u nosu, mlijeko pod nosom*).

Hvatanje povoljnoga trenutka može se izricati frazemima: *sad ili nikad (teraz lub nigdy)* ili *bolje ikad nego nikad (lepiej później niż wcale)*. Prvi pragmafrazem označuje da je krajnje vrijeme nešto napraviti ili treba od toga odustati, a drugi pokazuje da uvijek ima vremena da se što napravi. Ako govornik misli da se nešto neće nikada dogoditi, to iskazuje pragmafrazemom naoko potvrdnosti *to će se dogoditi* nakon čega nastupa nemoguće vrijeme za ostvarenje događaja: *na sveto Nikad, kad slijepi progledaju, kad na vrbi rodi grožđe* (polj. *na święto Nigdy, gdy kaktus na dłoni urośnie*).

Pragmafrazem *prije ili kasnije* (polj. *prędzej czy później*) govori da se radnja mora dogoditi u nekom nepoznatom budućem roku koji može biti bliži ili dalji vremenu autorova govora o radnji (npr. *Prije ili kasnije doznat će se istina.*).

3.3.5. Kulturološko vrijeme u pragmemima i pragmafrazemima

Posljednji tip vremena možemo nazvati **kulturološkim vremenom** i njega proučava relativno nova znanost – *proksemika* (Hall 1973). Vrijednosti proksemičnoga vremena su određene u dotičnome društvu i njih treba učiti kako bi se shvatilo ponašanje članova u tom društvu. Npr. pojam *akademska četvrt* u nekim zemljama znači da je dopušteno profesorovo petnaestminutno kašnjenje na predavanje, ali se isto ne očekuje od studenta. Kašnjenje u kazalište ili na koncert u našim dvjema kulturama ne pristoji se posjetiteljima, ali glumcima i sviračima dopušteno je da se prije predstave uigravaju ili koncentriraju pa tako program u Zagrebu i Krakovu rijetko počinje u točno zakazano vrijeme predstave. U drugim dijelovima Poljske, npr. u Poznanju, to nije običaj.

U kulturološko vrijeme spada npr. uobičajeno počinjanje TV dnevnika u 19,30 na glavnom TV programu (to je ostalo još iz vremena kada je postojao samo jedan TV kanal). Dnevnik se zove zato što govori o događajima tijekom dana. Prije početka čeka se točno vrijeme koje pokazuje sat sa sekundnom kazaljkom. Ostale TV emisije ne pokazuju točno vrijeme.

Javni prijevoz ravna se po realnom vremenu, ali se kultura neke zemlje mjeri po tome koliko se u državnim prijevoznim sredstvima poštuje točnost. Tako postoji pragmafrazem *točan kao švicarski sat, po komu se može naravnati sat*. Hall pokazuje kakav kulturološki odnos vremena postoji na Dalekom Istoku (gdje se vrijeme ne mjeri europskim ili američkim načinom točnosti, nego se vrijeme ne tretira mjerljivim jedinicama). U svijetu biznisa naime vrijeme i točnost igraju ključnu ulogu, dok se u slobodno vrijeme ne gleda na točnost. Dakle, *radno vrijeme* i *slobodno vrijeme* dva su naziva za različit odnos prema vremenu u kulturi. Razlikuju se i natpisi na vratima prodavaonica u Hrvatskoj (gdje se rabi termin *radno vrijeme*) od poljskih prodavaonica (gdje je napisano *otwarte od godz. ... do...*).

U poljskoj i hrvatskoj kulturi razlikuju se i pozdravni pragmemi. U nas postoje tri različita pozdrava za tri doba dana: *dobro jutro, dobar dan, dobra večer*, dok se u Poljskoj to smanjuje na dva pozdrava: *dzień dobry, dobry wieczór*. Rastanak prije spavanja iskazuje se istim pozdravnim pragmemima: *laku noć* s dodatnim optativnim pragmemima: *snivaj slatko, dobro spavaj i lijepo sanjaj – dobranoc; spokojnej nocy, śpij spokojnie, kolorowych snów* itd.

Kulturološki temporalni pragmemi mogu uključivati pragmafrazeme s nekim povijesnim ili književnim likovima. Npr. *za króla Ćwiczka* (za cara Trajana) znači neostvarivost radnje od davnina. *Czekać na Godota* (u očekivanju Godoa, *čekati Godoa*) također znači čekati osobu koja nikada neće doći, što znači da čekamo besmisleno, da *tratimo* (*gubimo*) *vrijeme* (*tracimy czas, utrata czasu*). Iz Biblije znamo za pragmafrazem *čekati do sudnjega dana* (*czekać do sądnego dnia*, (navela Mosiołek-Kłosińska 2001:279) u značenju dugoga čekanja. *Wiek Matuzalema* (ibid.:348) pokazuje veliku starost (*star kao Metuzalem*).

Sizifov posao (*Szyfowa praca*) odnosi se na težak, beskoristan, neprestano ponavljan, besmislen i težak posao. Vremenska komponenta nevidljiva je na površini iskaza, za vremensko značenje potrebno je poznavati grčki mit o Sizifu koji za kaznu danonoćno vuče kamen uzbrdo pa ga kotrlja nizbrdo. Slični su pragmafrazemi dosadnoga ponavljanja *Jovo nanovo* (polj. *w koło Macieju*) iskazivani u oba jezika osobnim imenima. Hrvatski pragmafrazem vremensku komponentu sadrži u prilogu *nanovo* (tj. *opet i opet, ponovno, neprestano*), a poljski ima sliku okretanja u krug.

Usporedbom hrvatskih i poljskih temporalnih pragmemata i pragmafrazema pokazali smo da kategorija vremena ulazi u verbalni sustav transformacijom spacijalnoga (prostornog) koda u temporalni (vremenski). Tom preoblikom

jezik se obogaćuje gotovo svim vrstama riječi (tzv. vremenskim prijedlozima, priložima, brojevima, zamjenicama, pridjevima, imenicama, prijedlozima, veznicima, česticama i modulantima), kao i brojnim frazemima.

Paradigma preoblake prostornih leksema u vremenske vidi se u mogućnosti zamjene vremenskoga prijedloga *prije* s prostornim prijedlogom *pred* (u poljskom jeziku funkcionira samo prostorni prijedlog *przed* koji ima istovremeno i vremensku funkciju). Kako je primijetio i I. Pranjković u svom članku o prostornim prijedlozima (1993:22), vremenski su se prijedlozi (a i prilozi) razvili iz prostornih pa stoga ne čudi u hrvatskom jeziku mogućnost takve zamjene, a u poljskom i dvostruka funkcija jednoga oblika.

Razlike smo uočili i kod obilježavanja kvantitete radnje u tzv. glagola kretanja koji u hrvatskom jeziku imaju vrlo mali broj primjera s različitim značenjem parova (*ići – hodati: ići u jednom smjeru – ići u raznim smjerovima, hodati s djevojkom / s momkom znači često se viđati kao ljubavni par*). U poljskom jeziku parovi su češći i označuju kretanje i često ponavljanje radnje.

Velika je sličnost između poljskih priloga kao kvantifikatora radnje (*često – rijetko, często – rzadko; uvijek – zawsze*).

Sličnost se može vidjeti u metaforama pragmafrazema (*na sveto Nikad – na święto Nigdy*). Ne čudi što ima istih pragmafrazema iz Biblije (*čekati do sudnjega dana – czekać do sądnego dnia*) i iz strane književnosti (*u očekivanju Godoa – czekać na Godota*). U oba jezika rabe se i osobna imena za pragmafrazeme dosadnoga ponavljanja.

* * *

Iz svega se vidi da se i proprioceptivno ponašanje može eksteriorizirati neverbalnim znakovima kao što su: mimika, pokreti mišića i tijela te ispuštanje krikova koji su fiziološka pojava, što se u semiotici naziva paralingvističkim znakovima (plač ili smijeh te spuštanja ili povisivanja tonova u govoru, npr. šapat, jecanje, vikanje, krikovi). Neverbalni znakovi najčešće su automatski, nesvjesni i po njima druga osoba u komunikaciji dešifrira u kakvom je emocionalnom stanju njezin sugovornik.

Ako interiorizacijom krenemo u jezični opis tih osjeta, dolazimo do pragme- ma i pragmafrazema čije su sastavnice različiti organi našega ili životinjskoga tijela: *ići komu na jetra – dosađivati komu, krulji komu u crijevima – netko je gladan, nema tko mozga – netko je lud, glup (ljutimo se na njega), biti duša od čovjeka, imati dobro srce – biti jako dobar* itd. Eksteriorizacijom u jeziku rabimo vanjske organe tijela pa tako kažemo *sipati komu soli na rep* – ako ne

možemo uhvatiti onoga tko nam je nanio zlo, nekoga za nešto *glava ne boli* – nekoga nije briga za što, netko ne haje za što. Takvi pragmafrazemi oblikom su somatizmi (izriču se pomoću nekoga dijela tijela, vanjskoga ili unutarnjega), a po značenju mogu iskazivati interceptivne (unutarnje) osjete koji se manifestiraju pozitivnim ili negativnim osjećajima.

Oba načina proprioceptivnog ponašanja teško su odjeljiva od kinemaceptivnog osjeta jer sve proprioceptivne osjete doživljujemo zapravo stiskanjem ili opuštanjem vanjskih i unutarnjih mišića naših organa, čime na površini tijela pokazujemo svoje reakcije na podražaje iz vanjskoga svijeta.

Dok za pet osnovnih osjeta posjedujemo osjetila kojima osvješčujemo doživljaj osjeta, za subperceptivne i proprioceptivne osjete nemamo posebnoga organa, nego te osjete doživljujemo kao emocije, osjećaje radosti, žalosti, patnje, ljutnje, žudnje, čežnje, ugone, neugode... Ove se emocije izražavaju i izvan i unutar organizma pa ih je teško razdvojiti. Jezičnim pragmemima možemo ih malo sigurnije osvijestiti i razlikovati. Iz analize se vidi da su osjeti jezično povezani s osjećajima (etimološki i tvorbeno), a razlikuju se pomoću tvorbenih formanata.

Ova komparativna analiza tvorenja i funkcioniranja proprioceptivnih pragmea i pragmafrazema u hrvatskom i poljskom jeziku pokazuje sličnosti i razlike. Osim biološke predodređenosti, velik utjecaj u iskazivanju tih pragmea ima socio-kulturna sredina. Nije zato manje važna jezična edukacija kojom osvješčujemo razlike i to nam pomaže u uspješnijoj komunikaciji.

Iz analize proprioceptivnih osjeta izraženih jezikom primjećujemo da je njihov rezultat emocija (pozitivna ili negativna) koja se iskazuje kao opozicija *radost-žalost*, ili kao pojedinačni osjećaji koji se iz bioloških snažnih osjeta boli i grčenja pretvaraju u prenesene emocije žalosti, nervoze i ljutnje. Blagi osjeti dodira izazivaju nadalje osjet ugone, a ovaj se pretvara u emociju sreće kao trajnije posljedice radosti i zadovoljstva. Na taj način i kvantiteta osjeta utječe na kvalitetu emocije (osjećaja, doživljaja). Osjeti i osjećaji zato su nerazdvojno povezani, kako biološki, tako i u jeziku.

Otkako se u jeziku počelo percipirati vrijeme, zadatak je suvremene integrativne gramatike i pragmatike pokazati kako se kroz različite tipove temporalnih pragmea razvija svijest o vremenskoj dimenziji u komunikaciji.